Бухы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!

БУРЯАД ҮНЭН

СОВЕТСКЭ СОЮЗАЙ КОММУНИС ПАРТИИН БУРЯАДАЙ ОБКОМОЙ, БУРЯАДАЙ АССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ, МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДЭЙ ОРГАН

Газетэмнай 1921 оной декабриин 21-һээ гарана. | № 20 (18343). | 1990 оной январиин 25, четверг | Сэн 3 мүн.

ДЭЭГҮҮР ДҮН ТУЙЛАХААР ЭРМЭЛЗЭНЭ

Хэжэнгын районой Чисаанын совхозой Булагай һүнэй фермэ ажахы соогоо эрхим дүнгүүдые туйладаг коллектив гэжэ үнинэй суурханхай юм. Урзанда жэлдэ фермын һаалишад үнеэн бүриһөө 3000 гаран килограмм һү һааһан аад, нёдондо жэлдэ туйлаһандаа хүрэжэ шадабагүй, энэ фермэдэ үнеэн бүриһөө 2889 килограмм һүн абтаа гэжэ шүүмжэлэгдэһэн байха.

Гэбэшье фермэдэ суута бэрхэ һаалишад олон юм. Тэдэнэй тоодо Хандама Цыдыповна Буянтуева, Чимит Жамбаловна Шагдарова, Галсама Базаровна Гармажапова болон бусад ороно.

Галсама Гармажапова нёдондо жэлдэ үнеэн бүриһөө 3053 килограмм һү һаагаа. Харин тэрээнтэй хүдэлдэг Хандама Цыдыповна Буянтуева 3444, Чимит Жамбаловна Шагдарова 3341 килограмм һү һааһан байна. Галсама Базаровна гурбан мянганай хилэ дабажа шадаагүй һаа, эрхим һаалишадта ахигдаа бшуу. Гэбэшье һаалишан энэ жэлдэ дээгүүр дүн туйлахаар эрмэлзэнэ. Мүнөө малай үбэлжэлгын үедэ үнеэдэйнгээ ашаг шэмые дээшэлүүлжэ, үбэлэй һарануудта һү ехээр һааха гэжэ оролдоно.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Чисаанын совхозой түрүү һаалишадай нэгэн Г. Б. Гармажапова.

С. БАЛДУЕВАЙ фото.

Ахын районой колхозуудай хонишодто хурьгадыө абажа түлжүүлхэ харюусалгата хаһань эхилэнхэй. Жэшээлхэдэ, «Улаан-Аха» колхозой эхэ хонидой отарануудта хурьгад олоор абтажа, зарим бригадануудта хонид хурьгалжа дүүрэнтэжэ байна. Колхозой эрхим хонишод-зуутан Владимир, Ирина Мунконовтон, Владимир, Мария Ошоров-

Хонидой түл абалга эхилбэ

ЭМХИТЭЙ, УРАГШАТАЙ

тон, Владимир, Оксана Соётовтон туд бүрөэ 100-һаа 170—210 хурьга абаад түлжүүлжэ байна. Тиихэдэ ажахын бусад хонишод Сергей, Зоя Ивановтан, Антон, Ольга Осохеевтэн, Павел, Людмила Дабаевтан баһал туд бүреэ эды хурьгадые абаад, бүрин бүтэнөөр түлжүүлжэ байнад. Мүнөө үдэр бүри эхэ хонидой отара бүхэндэ 15—20 хурьгад «адхарһан» мэтэ гаража, колхозой хонидой тоо толгой хараа байса олошорно.

«Улаан-Аха» колхоз байгша ондо 1750 хурьга абаха түсэбтэй юм. Теэд мүнөө эндэ 1030 хурьган гаранхай түлжүүлэгдэнэ.

— Хараалагдаһан түсэбнай үлүүлэгдэхээр, — гэжэд, колхозой ахамад зоотехник Шарлай Шултымович Будаев хэлээ һэн.

Һаяхан «Коммунизм», Ленинэй нэрэмжэтэ колхозуудай Тоотогорой, Эрын хонишод Сэрэн-Доржо Борисович, Светлана Сыреновна Цыбденовтэндэ, Бата-Ошор Сономович, Галина Балдановна Хайдаковтондо хүрэжэ уулзаа һэмди.

Тоотогорой хонишод «унаһан малгайгаа абаха сүлөөгүй» ажаллажа байбад. Арадай депутадуудай районно Соведэй депутат Светлана Сыреновна гэртэхи газаахи ажалаа бүтээжэ, һахы-һалаг ажаллажа, сүлөө забгүй ябаба.

— Хонидоймнай хахадынь хурьгалжархиба хаш даа. Мэнда бүхыдөө 300-аад эхэ хонид даалгагданхай юм. Хоног соо заримдаа 15 хүрэтэр хурьган абтанал даа,— гэжэ тэрэ хэлэнэ.

Светлана Сыреновнагай үбгэн Сэрэн-Доржо Борисович хурьгалаадүй хонидоо бэлшээридэ гарганхай ябаа һэн. Үбэлэй хүйтэн эдэ үдэрнүүдтэ хурьган бэлшээридэ гараа һаа, тэрэ дороо хүрэшэхэ, хүлдэхэ ха юм. Тиимэһээ хонишоной хёрхо нюдэн хэрэгтэй.

Мүнөө Орлигой дунда һургуулиин 9-дэхи класста һурадаг Жаргал хүбүүниинь эхэ, эсэгэдээ ёһотой туһалагшань болонхой. Тэжээлэй цех, хурьгадай байра дулаасуулха түлеэ залһаа дүүтэйгээ газаа бэлдэжэ байба. Тэрэ хүбүүнэй һурадаг һургуули Аха голой баруун эрье дээрэ харагдаад байха юм. Хэшээлнүүдэй һүүлээр гэртээ ерэхэдээ тэрэ гэртэхиндээ туһалалсана.

Эрын хонишод мүнөө хурьгадые абажа тухагүй болонхой. Ленинэй нэрэмжэтэ колхоздо хонидынь январиин 15-һаа хурьгалжа захалаа юм.

— Мүнөө хониднай түлэг хурьгалжа захалба. Абтаһыень бүрин бүтэнөөр түлжүүлхэ гээшэ бидэнэй гол зорилго бшуу,— гэжэд, Бата-Ошор Сомонович хэлэнэ.

Эндэхи хонишод нёдондонойхиһоо үсөөн бэшэ хурьга абахаар хараална.

Вл. ГАЛСАНОВ.

Бурятскагропромсоюзай мэргэжэлтэдэй суглуулжа согсолһон тоо, мэдээнүүдые зэргэсүүлэн харахада, байгша оной түрүүшын хорин хоногой туршада үнеэдэй һү шэмэ үдэртэ дунда зэргээр туд бүриин 500 граммаар нэмээгдэһэн байна. Нёдондо үнеэн бүриһөө 2500 килограмм һү һаахаар үүсхэлэй эхи гаргабашье, энэ зорилгодоо хүрэхэ аргагүй байһан республикымнай һаалишад мүнөө тэмсэлээ үргэлжэлүүлхээр шиидээ. Тиигэжэ энэ дабаае байгша ондо заабол дабажа гараха гээшэ шухала зорилгонуудайнь нэгэн болоно.

Һү ехээр һааха гэхэ гү, али үнеэдэй һү шэмые эрид дээшэлүүлхэ гээшэ нэн түрүүлэн үбһэ тэжээлыень шанаржуулан бэлдэлгэһээ, һаалишад, үхэршэдэй ажалай эмхидхэлые нарижуулан һайжаруулһанһаа эхитэй байха. Һүүлэй үедэ хэгдэһэн шалгалтын дүнгүүдые зэргэсүүлэн харахада үнеэдтээ тэжээлыень шанаржуулаад үгэдэг фермэнүүдтэ хэзээдэшье һүн ехээр һаагдадаг байна.

Энэ жэлэймнай үбэлжэлгэ урдынхиһаа хүндэхэн ааб даа. Олохон районуудта үбһэ тэжээл багаар нөөсэлэгдэһэн байжа, гамтайгаар, ашагтайгаар гаргашалха эрилтэ табигдана.

Байгша оной эхинһээ Хэжэнгын районой ажахынуудта үнеэн бүхэнэйнь һү шэмэ үдэртэ 1,9 килограммаар доошолуулагдаа. Тиихэдэ Хяагтын районой һаалишад үдэртэ нёдондоной энэ үеынхиһөө 600 грамм һү үнеэн бүриһөө багаар һаана. Мүн Түнхэнэй, Хойто-Байгалай районуудта үнеэдэй һү шэмэ доошолоо.

Үнгэрһэн жэлэй ноябрь һараһаа ажахы бүхэндэ үнеэд, гунжад олсороо туголлажа, сагаан эдеэнэй элбэгээр абтаха хаһа мүнөө хүрэжэ ерэхэ гэжэд найдаһамнай баһал буруу һүрэжэ байна. Ушарынь хадаа олон ажахынуудта малай үбэлжэлгэ шалгагданагүй, дутагдалнуудынь элирүүлэгдэжэ усадхагданагүй. Тэрэшэлэн һаалишад, малшадай, тобшолбол, бүхы фермэнүүдэй ажалай эмхидхэл нарижуулагдан һайжаруулагданагүй.

Жэлэй эхинһээ һү ехээр һааха гэхэ гү, али үнеэн бүриһөө дунда зэргээр 2500 килограммһаа бага бэшэ һү абаха зорилгодоо лаб хүрэхын тула тэмсэлээ урдынхиһаа улам эршэтэйгээр ябуулха болоно. Эндэ ажахынуудай мэргэжэлтэд, партийна, профсоюзай, комсомолой организацинууд социалис мүрысөө эмхидхэжэ дэлгэрүүлхэдээ урдынгаа алдүү эндүүһээ тодорхой тобшолол хэжэ, ажалаа һайжаруулха зэргэтэй.

1990 ондо үнеэн бүриһөө 2500 килограмм һү һаахын түлөө!

1990 ОНОЙ ЯНВАРИИН 20-ной МЭДЭЭН

Районууд	һаагдаһан һүн (килограммаар)			Жэлэй эхинһээ хойшо бүхыдөө һаагдаһан һүн нёдондонойхитой сасуулхада (центнерээр) (+) ба (—)
	Жэлэй эхинһээ үнеэн бүриһөө	Нёдондонойхитой сасуулхада (+) ба (—)	Үнеэн бүриһөө суудхэдэ	
Тарбагатайн	154	+27	7,2	+700
Ивалгын	150	+13	7,7	+557
Хойто-Байгалай	142	— 3	7,4	+ 37
Прибайкалиин	136	+16	7,0	+443
Кабанскын	127	+10	6,8	+692
Мухар-Шэбэрэй	124	+11	6,4	+856
Сэлэнгын	122	+29	6,4	+1030
Зэдын	118	+ 2	6,1	+ 31
Хоринн	115	+21	6,1	+799
Түнхэнэй	109	— 2	5,6	— 90
Бэшүүрэй	106	+ 2	5,5	+ 93
Загарайн	111	+ 2	5,8	+721
Баунтын	99	+ 5	5,3	+ 25
Хурамхаанай	98	+15	5,5	+465
Захааминай	94	+ 1	5,2	+ 20
Баргажанай	92	+24	4,9	+764
Хяагтын	87	—11	4,5	+1039
Хэжэнгын	76	—	4,0	—116
Ахын	41	+17	2,5	+ 81
Республика бүхыдөө	114	+ 9	5,9	+8190

[У]ЧРЕДИТЕЛЬНЭ СЪЕЗД

...шадай ажахы... кооперативуудай ...АККОР) учреди... Москвада хүдэл... РСФСР-эй об... ...он нютагуудай ...лбоонуудай тү... ...дэмтэд, юрист... ...жал ябуулагшад байгаа. ...хүбиин ба ко... ...хынуудта үндэ... аграрна эконо... ...нжэнүүдые бү... ...кеелгэдэ таряа... ...оролдолгонуу... ...гэшэ байгуу... ...н энэ ниитын ...рилго болоно. ...шадта туһалха, ...ша үрэ ехэтэй... ...дэнь, экономическа, социальна ба хуулиин дэмжэлгэ үзүүлхэ, таряашадай ажабайдалые, ажал хэрэгые һэргээхэ гээшэ энэ эмхиин зорилго болоно бшуу.

Эмхидхэлэй комитедэй түрүүлэгшэ — аграрна асуудалнуудай ба эдеэ хоолой зүйлнүүдэй талаар СССР-эй Верховно Соведэй комитедэй түрүүлэгшэ А. М. Емельянов үгэ хэлэбэ.

Экономикын эрдэмэй доктор профессор В. Ф. Башмачников АККОР-ой дурадхагдаһан зорилгонууд, тэрэниие бүридүүлгын гол ёһонууд, ажал ябуулга тухай һанамжануудаа найруулба.

Хүдэлмэриин түрүүшын үдэр Россин Федерациин 53 нютагһаа ерэһэн 255 делегат комиссиин мандатна ба редакционно комиссинуудта һунгагдажа, шэнэ эмхиин Уставые зүбшэн хэлсэбэ.

Гурбан үдэр соо үргэлжэлхэ съезд дээрэ ассоциациин хүтэлбэрилхы зургаанууд бүридүүлэгдэхэ, мүн Газар тухай, Зөөри тухай хуулинуудай проектнүүд зүбшэн хэлсэгдэхэ, бусад асуудалнууд хаража үзэгдэхэ байна.

Аграрна асуудалнуудай ба эдеэ хоолой зүйлнүүдэй талаар СССР-эй Верховно Соведэй комитедэй түрүүлэгшэ А. Ф. Вепрев, КПСС-эй ЦК-гай аграрна таһагые даагшын орлогшо Ф. П. Сенько түрүүшын үдэрэй хүдэлмэридэ хабаадаба.

(ТАСС).

РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведтэ

РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй заседани январиин 23-да боложо, 1989 оной РСФСР-эй социальна ба экономическа хүгжэлтын дүнгүүдые хаража үзэбэ. Үнгэрэгшэ жэлдэ экономикые социальна шэнжэтэй болгохо, тэрэнэй мүнгэн һангые гуримшуулха, байгуулламжыень хубилгаха талаар ехэ хүдэлмэри ябуулагдаа гэжэ тэмдэглэгдэбэ. Үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүдые гаргалгатай сасуулбал, хэрэглэмжын зүйлнүүдые үйлэдбэрилгэ зарим тэды дээшэлһэн байна. Арад зоной һуудал байдалые һайжаруулха хэмжээнүүд бэелүүлэгдээ.

Гэбэшье нёдондо жэлдэ арадай ажахыда тохёолдоһон олохон дутуу дунданууд усадхагдаагүй. Социально-экономическа хүгжэлтын олохон үрэ дүнгүүдээр хараалагдаһан хэмжээнүүд бэелүүлэгдээгүй.

Үйлэдбэрилэгдэһэн национальна доход жэлдээ түсэбэй ёһоор 4,8 процент болохо байһан һаа, 2,3 процентдэ хүргэгдөө. 1988 ондо тэрэ 4,5 процент болоо һэн. Харин промышленнэ продукци үйлэдбэрилгын хэмжээн түсэбэй ёһоор 4,3 процент болохо байгаа һаа, 1,4 процентдэ хүргэгдөө.

1989 оной хоёрдохи хахадта промышленность илангаяа хангалтагүй муугаар хүдэлһэн байна. Энэ үедэ үйлэдбэриин хэмжээн 0,7 процентээр дээшэлүүлэгдэбэ. Декабрь һарада нёдондо 1988 оной декабрь һарынхитай жэшэбэл, үнгэрэгшэ жэлэй декабрь һарада үйлэдбэриин хэмжээн 1,5 процентээр доошолһон байгаа.

Эдеэ хоолой зүйлнүүдые ехээр үйлэдбэрилжэ, республикын хүн зониие һайнаар хангаха шухала хэмжээнүүдые абахыень РСФСР-эй Министрнүүдэй Совет РСФСР-эй министерствэнүүдэй, албан зургаануудай ба нютагай совет зургаануудай хүтэлбэрилэгшэдые уялгалба.

КПСС-эй ЦК-гай Политбюрогой гэшүүндэ кандидат, РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ А. В. Власов заседани дээрэ үгэ хэлээ.

КПСС-эй ЦК-гай Политбюрогой гэшүүн, РСФСР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшэ В. И. Воротников РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй хүдэлмэридэ хабаадаба.

(ТАСС).

БАЙГАЛЫЕ АРШАЛАН ХАМГААЛАЯ

МОСКВА. (ТАСС). Байгалые аршалан хамгаалха замда бодото алхамууд хэгдэжэ байна. «Байгал нуурые сахин хамгаалгые хангаха, тэрэнэй оршон тойронхи байгаалиин нөөсэ баялигуудые гамтайгаар хэрэглэхэ хэмжээнүүд тухай» КПСС-эй ЦК-гай, СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй тогтоолой ямараар бэелүүлэгдэжэ байһые байра дээрэнь ошожо, али бүхы талаһаань шэнжэлжэ үзэһэн комисси иимэ тобшолол хэбэ.

Энэ документ 1987 оной апрелиин 13-да баталагдан абтаа һэн. Тэрэ гэһэнһээ хойшо нуур шадархи ажахын бүхы ажал ябуулгые элдэб эмхинүүд наринаар хинана. Бодото байдал ямараар хубилгагдажа байнаб гэжэ али бүхы талаһаань шэнжэлхэ гээшэ һүүлшын комиссиин гол зорилго болоһон байгаа. Тиимэһээ СССР-эй ба РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведүүдэй, СССР-эй Байгаалиие хамгаалгын гүрэнэй комитедэй, ВЦСПС-эй, СССР-эй Зам харилсаанай министерствын, Ой модоной промышленностиин министерствын, Элшэ хүсэнэй министерствын ба бусад министерствэнүүд болон албан зургаануудай харюусалгата хүдэлмэрилэгшэд тэрэнэй бүридэлдэ оруулагдаһан байгаа.

Комиссиин тобшололнууд тодорхой юм. Хэрэглэгдэһэн уһа Байгал нуурта шудхадаг гол мүрэнүүд руу хаялга 2,6 дахин хороогдоо. Буряадта, Эрхүүгэй-Черемховын промышленна райондо хорото бодосуудые хаялга 18 процентээр хороогдоо. Нуур болон тэрэнэндэ шудхадаг гол мүрэнүүд дээгүүр суднаар ябалгые, ашаа зөөлгые гуримшуулха хүдэлмэри хэгдэжэ байна.

Байгалай оршон тойрондо промышленна аргаар модо отололго хоригдоо, уһа хамгаалгын зоно байгуулагдаа.

1987—1988 онуудта Байгалай целлюлозо-саарһанай комбинадта нуурһаа сэбэр уһа бүлэжэ гаргалга бага болгогдоо, хэрэглэгдэһэн уһа хаялга 26 миллион кубическа метрээр гэхэ гү, али 23 процентээр хороогдоо. Бузарлалгын зүйлнүүдые Байгал руу хаялга 27 процентээр хороогдоо. Али бүхы хорото зүйлнүүдые агаар руу хаялга 34 процентээр бага болгогдоо. Гэбэшье целлюлозо-картоной комбинадые байгаалида хоро хүргэхэгүй үйлэдбэри болгожо хубилгаха хүдэлмэри унжагайруулагдажа байна. Сэлэнгын комбинадта хэрэглэгдэһэн уһа хаялга 6 дахинһаа үлүүгээр хороогдоо. Гэбэшье эдэ предприятинууд оршон тойронхи байгаалиие урдынхидал мэтэ бузарлажа байна гэжэ комисси тоолоно. Улаан-Үдын предприятинууд, коммунальна ажахы, Эрхүүгэй-Черемховын районой заводууд эдэнэртэй «мүрысэнэ».

Буряадай агропромышленна комплекс Байгалай байгаалиие горитой ехээр бузарлана. Тиимэһээ комиссиин тобшололнуудһаа һанаагаа амархын аргагүй: «Программа дүүрэн хэмжээгээр бэелүүлэгдэнэгүй, 1—2 жэлээр гээгдэлдэ оронхой. Юрэнхы дээрэнь Байгалай оршон тойронхи байгаалиие хангалтатай гэхээр бэшэ. 1987—1989 онуудта хараалагдаһан 90 гол хэмжээ ябуулгануудай оройдоол 50-ниинь дүүргэгдээ. Энэ талаар СССР-эй Ой модоной промышленностиин министерствын, СССР-эй Элшэ хүсэнэй министерствын, СССР-эй Металлургиин министерствын, СССР-эй Авиационно промышленностиин министерствын, мүн РСФСР-эй Госагропромой, Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Соведэй предприятинууд болон ВЦСПС хангалтагүй муугаар хүдэлнэ».

Комиссиин хүдэлмэриин дүнгүүдээр министерство бүхэндэ энэ жэлдэ тодорхой даалгабаринууд үгтөө. Бүхы хэмжээ ябуулгануудые бэелүүлгын хойноһоо саг үргэлжын хиналта тогтоогдоо.

АЗЕРБАЙДЖАНАЙ БОЛОН АРМЕНИИН ССР-нүүдтэхи БАЙДАЛ

Баку болон Азербайджандахи байдал орёо түгшүүрилтэй байһаар. Городой сэрэгэй комендантын мэдээсэһэнэй ёһоор, хархис бүлэглэлнүүд сэрэгүүдтэй хёмороо зүришэлдөөнүүдые үүдхэжэ, гэмтэ ябуулгануудаа үргэлжэлүүлнэ. Хоёр гарагай үдэшэ сэрэгэй алба хаагшадтай эхэнэрнүүдые, үхибүүдые һуулгаһан автомашинануудые буудаһан байгаа. Хүнүүд алуулаа. Удаань бандидууд сэрэгэй автомашинада, сэрэгэй постнуудта добтолбо. Үнгэрһэн үдэрнүүдтэ 62 хүн баригдажа хаагдаа, 60 гаран буу буляагдан абтаа.

Түбхинэһэн нютагһаа хүнүүд олоороо гаража ошоно. Суудхын хугасаа соо армян үндэһэ яһанай 97 хүн, сэрэгэй алба хаагшадай бүлэнүүдэй 665 гэшүүд агаарай болон түмэр замай транспортаар республикаһаа ондоо тээшэнь эльгээгдэбэ. Январиин 14-һөө хойшо дүн хамта 16 мянга гаран армянууд Бакуһаа гаргагдаа.

Зарим эрхэтэдтэ нэрээ табяагүй бэшэгүүд эльгээгдэнэ, заналтатайгаар телефоноор хонходоно. Бакугай гарнизоной сэрэгүүд оршон тойронхи байдалые хинана гэжэ комендант городойхидые найдуулха зуураа, тэсэбэритэй, түни түбшэн байхыень уряалба. Азербайджанай МВД-гэй тододхогдоһон баримта мэдээнүүдэй ёһоор, январиин 20-һоо 22 болотор Бакуда 93 хүн алуулаа, тэдэнэй 75-ниинь граждан хүнүүд болоно. 639 эохэгэд, милициин ба сэрэгэй албанай 76 гулоолэгшэд сохюулһан, гэмэлтэһэн байна.

(ТАСС).

КПСС-эй ЦК-гай мартын (1989 он) Пленумэй шиидхэбэринүүдые бэелүүлхын түлөө

ШЭНЭ АРГАНУУДТА ҮРГЭН ХАРГЫ НЭЭХЭ

Эдеэ хоолой зүйлнүүдые элбэгжүүлхэ, энээнтэй хамта хүдөө ажахын бүхы үйлэдбэрийе хүгжэлтын шэнэ шатада гаргаха гээшэ манай ороной бүхы экономикые хубилган шэнэдхэхэ гол зорилгонуудай нэгэниинь болоно гэжэ КПСС-эй ЦК-гай мартын (1989 он) Пленумэй шиидхэбэринүүд соо онсолон заагдаһан байна.

Эгээл тэрээн дээрэһээ ойрын жэлнүүдтэ хүн зониие эдеэ хоолоор хангалгые һайжаруулжа, ерэхэ арбан гурбадахи түсэбтэ табан жэлдэ энэ асуудалые сүм шиидхэхэ, зөөри хэрэгсэлнүүдэй түхэл маягые хубилгажа, тэрэнэй үндэһөөр хүдөөдэ экономическа харилсаанай шэнэ гурим нэбтэрүүлхэ, арендэ үргэнөөр хэрэглэжэ, ажахые эрхилэлгын олон янзын онол аргануудые бии болгохо, тэрэшэлэн гарзатай колхоз, совхозуудые өөдэнь татаха, хүдөө ажахын дэлгүүрэй болон эд бараанай-мүнгэнэй харилсаа хүгжөөхэ, бүхы агропромышленна комплексын материально-техническэ үндэһэ һууриие саашадань улам бэхижүүлхэ гээшэ КПСС-эй мүнөө үеын аграрна политикын гол шухала хараа шэглэлынь болоно.

СССР-эй Арадай депутадуудай хоёрдохи съезд дээрэ Н. И. Рыжковой хэһэн элидхэл соошье баһал эдэ асуудалнуудта онсо анхарал хандуулагдаһан байна. Нэн түрүүн хүдөө ажахын үйлэдбэриин хүсэнүүдые мүнөө үеын эрилтэнүүдтэ хүргэхэ, хүдөөгэй зоной ажалай, ажаһуудалай эрхэ байдалые һайжаруулха хэрэгтэ гол хүсэн шэглүүлэгдэхэ ёһотой гэжэ элидхэл соо заагдана.

Жэшээнь, 1990 ондо агропромышленна комплексын капитальна һомололгодо энэ жэлэйхитэй сасуулхада 5,6 миллиард түхэригөөр ехэ мүнгэн үгтэхэ байна. Тэрэнэй 3 миллиард түхэригынь хүдөөгэй зоной социальна хэрэглэмжэ хангалгада гаргашалагдаха юм.

Хэнэйшье мэдэһээр эдэ бүхы зорилгонуудые бэелүүлхэ, иланһаяа ороной экономикые һайжаруулха, тэрэ тоодо хүдөө ажахын үйлэдбэридэ эрид хубилалта түйлаха, энэ һалбариин ашаг үрые дээшэлүүлхэ, продукци ехээр абадаг болгохо хэрэгтэ эрдэм ухаанай эмхи зургаанууд баһал ехэ үүргэ дүүргэхэ зэргэтэй ааб даа.

Манай Буряадай АССР-эй эрдэм-ухаанай болон эрдэм-шэнжэлэлгын эмхи зургаанууд республикын агропромышленна хүгжэлтэдэ ямар хубита оруулна гээшэб? Хүдөө ажахын үйлэдбэридэ эрдэм ухаанай, шэнэ техникын, технологиин түйлалтанууд хэр үргэнөөр нэбтэрүүлэгдэнэб? Ажалай эмхидхэлэй шэнэ, түрүү онол аргануудые ашагтайгаар хэрэглэхэ талаарнь хүдөөгэй ажалшадта эрдэмтэд ямар туһа хүргэнэб?

Эдэ асуудалнууд мүнөө айхабтар хурса тавигдаха ёһотой болоод байна.

Тиигээдшье республика соомнай хүдөө ажахын үйлэдбэридэ сэхэ хабаатай, тэрэнэй саашанхи хүгжэлтэдэ ашаг үрэтэй нүлөө үзүүлхэ аргатай эрдэм ухаанай хүсэн, түгэс бэлэдхэлтэй эрдэмтэдшье бии. Тусхайлан нэрлэбэл, Буряадай хүдөө ажахын институт, ВАСХНИЛ-ай Сибириин отделениин Буряадай хүдөө ажахын эрдэм-шэнжэлэлгын институт, СССР-эй Наукануудай академиин Сибириин отделениин Буряадай эрдэм ухаанай түб, мүн һаяшаг эмхидхэгдэһэн Росагропромсоюзай НОПТ-ын эрдэм-шэнжэлэлгын түбэй Буряадай филиал тэдэнэй тоодо ороно.

Энэ статья соо эгээл һүүлдэ нэрлэгдэгшэ эрдэм-шэнжэлэлгын түбэй Буряадай филиалай хүдэлмэрилэгшэдэй бэелүүлхэ гол зорилгонууд, хэжэ байһан ажал тухай тоггожо хэлэхээ һананаб.

РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй тогтоолтой тааралдуулагдан, гурбан жэлэй саана манай республикада энэ филиал бии болгогдоһон юм. Эндэ эрдэмэй гурбан кандидат, нэгэ доцент болон агропромышленна комплексын экономикодо ажалай эмхидхэлдэ хабаатай мэргэжэлтэд, хамта 20 хүн хүдэлдэг.

Түрүүшээр тус филиал хүдөө ажахын үйлэдбэридэ хэрэгтэй эрдэм шэнжэлэлгын шэнэ, түрүү юумэ нэбтэрүүлгын талаар һанаһанда хүрэмэ хүдэлмэри хэжэ биранагүй гэжэ хэблэлдэ шүүмжэлэгдээ һэн. Манай эрдэмтэд, мэргэжэлтэд энээнһээ зохихо тобшолол хэжэ, ажалаа эрид һайжаруулха хэмжээнүүдые абажа эхилһэн байна. Нэн түрүүн филиалай дирекци эрдэмтэд, мэргэжэлтэдэй дунда аттестаци үнгэргэжэ, тэдэнэй бэлэдхэл, эрдэм, мэргэжэл шадабариень тодорхойлоо, тусгаар категори олгоо. Эрдэм ухаанай-үйлэдбэриин лабораторинуудай шэглэлые тааруулжа табяа.

Мүнөө нэгэдэхи лаборатори гол түлэб агропромышленна комплексын предприятинүүдтэ үйлэдбэриие хүтэлбэрилгэдэ ажалай түлөөһэндэ, тоо бүридхэлдэ, мүнгэн сангай хэрэгтэ шэнэ гурим нэбтэрүүлхэ хүдэлмэри ябуулна. Хоёрдохи лаборатори ажалай эмхидхэлэй шэнэ гуримуудые үйлэдбэридэ нэбтэрүүлхэ хүдэлмэри ябуулдаг. Эндэ тусхай 2 бүлэг бии болгогдонхой. Жэшээнь, нэгэдэхи бүлэгынь хүдөө ажахын предприятинуудта ажалай эмхидхэлэй шэнэ гурим нэбтэрүүлхэ, хоёрдохи бүлэгынь — эдеэ хоолой болон бүйлүүлалгын промышленностиин предприятинуудта шэнэ юумэ нэбтэрүүлхэ уялгатай юм.

Лабораториин болон бүлэг бүхэнэй эрдэмтэд, мэргэжэлтэд гүрэнэй предприяти (нэгэдэл) тухай, СССР-эй коопераци, мүн арендэ болон арендна харилсаан тухай Хуулинуудтай, парти, правительствын гаргаһан тогтоолнуудтай тааралдуулан ажалаа эмхидхэнэ.

Энэ үе соо шэнэ, түрүү юумэнүүдые үйлэдбэридэ нэбтэрүүлхэ талаар ямар хүдэлмэри хэгдэнэ гээшэб?

Иланһаяа һүүлэй хоёр жэлдэ Бэшүүрэй, Захааминай, Хэжэнгын, Яруунын районуудай ажахынуудта үйлэдбэриин хүтэлбэрилгые нарижуулан һайжаруулха, ажахын тоосоо хүгжөөхэ, арендна харилсаанай гурим нэбтэрүүлхэ, хүнүүдэй мэргэжэл шадабариие шалгажа, тэрэниие дээшэлүүлхэ хэмжээнүүдые тодорхойлхо хүдэлмэри ябуулагдана.

Жэшээнь, али нэгэ ажахыда гү, али үйлэдбэриин подразделенидэ ажахын тоосоо, арендна подряд нэбтэрүүлхэ, ажалай түлөөһэнэй гурим хубилгахын урда манай филиалай эрдэмтэд, мэргэжэлтэд тэрэ һалбариин урда жэлнүүдэйнь эдэ дүнгүүдые шэнжэлжэ, дутуу дундануудыень, хэрэглэгдээгүй байһан арга боломжонуудыень элирүүлжэ үгэдэг юм.

Тиимэ шэнжэлгэнүүдэй хэгдэһэнэйнь ашаар Хэжэнгын районой Ушхайтын совхозой хүтэлбэрилэгшэд (директор Д. Д. Батомункуев, ахамад экономист Л. Д. Намнанова) үйлэдбэридөө цеховой гурим түргэнөөр нэбтэрүүлхэ аргатай болоо. Мүнөө энэ совхоздо тариан ажалай, мал ажалай, оньһожоруулгын болон барилгын цехүүд эмхидхэгдэнхэй. Цех бүхэниие тусхай мэргэжэлтэд хүтэлбэрилжэ, үйлэдбэриин культурыень дээшэлүүлхэ, ашаг үрэтэй шэнэ технологи нэбтэрүүлхэ, бүхы асуудалнуудые зүбөөр шиидхэхэ аргатай болонхой. Жэшээнь, эдэбхитэй бэрхэ агроном Н. П. Балдандоржиевай тариан ажалай цехые хүтэлбэрилдэг болоһонһоо хойшо эндэ эршэмтэй технологи хэрэглэгдэжэ, һайн, шэнэ сортын үрэһөөр тарилга хэгдэдэг болоод, тарялангай ургаса эдэ жэлнүүдтэ эрид дээшэлүүлэгдэнэ. Үнгэрэгшэ жэлдэ эндэ «Сэлэнгэ» сортын шэниисэ тариһан газарһаа гектарай 40 центнер тариан абтаа. Тариан ажалай, тэжээл үйлэдбэрилгын бригадануудые эдэбхитэй мэргэжэлтэд С. Г. Гунсурунов, Б. Б. Бадмацыренов гэгшэд хүтэлбэрилнэ.

Эндэ үйлэдбэриие цеховой гуримда оруулаад байхадань ажахын тоосоо нэбтэрүүлхэдэ таатай болоо. Филиалай эрдэмтэд, мэргэжэлтэд тус совхоздо ажахын гүйсэд тоосооной гурим нэбтэрүүлхэ хүдэлмэри ябуулжа байна.

Жэшээнь, эндэ арендна подрядта ороһон бригада гү, али звено ажахыһаа үбһэ тэжээл, эдеэ хоол болон бусад хэрэгсэлые түсэбтэ-тоосооной сэнгээр худалдажа абана. Харин тэдэ бригада, звенонууд үйлэдбэрилһэн продукцияа совхоздоо хэлсээтэ-тоосооной сэнгээр худалдадаг. Тиигэжэ арендна коллективүүд үйлэдбэрилһэн продукцияа ажахыдаа худалдажа оруулһан олзо доходһоо гэхэ гү, али тэрээн сооһоо бүхы хэгдэһэн гаргашануудые гаргаад байхада үлэһэн мүнгэнһөө ажалай түлөөһэ абана гээшэ. Жэл соо хүдэлжэ байхадаа тэдэнэр һара бүриин аванс абадаг юм.

Нэгэ иимэ жэшээ дурдая, Ахалагша хонишон Жигмит Жигмитдоржиев (урдань совхоздоо ахамад экономистаар хүдэлһэн) нүхэртэеэ хоюулан жэжэ түлгэнүүдэй отара даажа абаад, һара бүри тус тустаа 150 түхэриг аванс абахаһаа гадна, жэлэй дүнгөөр нэмэлтэ түлбэридэ 4439 түхэриг түлөөһэндэ хүртөө һэн.

Гансашье хонишод бэшэ, мүн бусад малшад, механизаторнууд шадаал һаа ехэ продукци үйлэдбэрилжэ, ажахын тоосоонойнгоо жасада олзо ехээр оруулха, элдэб гаргашануудаа хороохо гэжэ оролдоно. Энээнһээл тэдэнэй абаха гол түлөөһэн сэхэ дулдыдана бшуу.

Манай филиалай хүдэлмэрилэгшэдэй дурадхалаар эндэ түсэблэлгын-экономическа албан бухгалтеритэй нэгэдхэгдэһэн байна. Тэрэнэй ашаар тоо бүридхэл хэхэ хүдэлмэри сомор болгогдожо, хиналта нарижуулагдаа. Эндэ ажахын тоосоондо ороһон бүхы бригада, звенонууд өөһэдын нюурай дансатай, чековэ дэбтэртэй тэндээ һара бүри хэды шэнээн продукци абаһанаа, ямар гаргаша хэһэнээ хуу бэшээд байдаг. Тэрэнээ һара бүри бухгалтеритэй сасуулан шалгадаг юм. Тиимэһээ мүнгэ, зөөриин үбһэ тэжээлэй бусадшье юумэнэй үлүү гаргашалагдаха, үрилтэ хоролтодо оруулагдаха ушар үгы шахуу болгогдоо.

Яруунын районой Тулдуунай совхоздо (директорынь Ц.-Д. О. Цыренжапов, ахамад экономист Б. Ц. Батуев) тракторно-тариан ажалай, хонишодой, тэжээл бэлэдхэлгын, барилгын бригаданууд арендна харилсаанай гуримда оруулагданхай. Эндэ баһал филиалай эрдэмтэд, мэргэжэлтэд ажалай эмхидхэлэй шэнэ онол арга нэбтэрүүлхэ хэрэгтэнь багá бэшэ туһаламжа хүргөө. Ажахыда арендна гуримай хэрэглэгдэдэг болоһонһоо хойшо үйлэдбэриин коллективүүдэй үрэ дүнгүүд хараа байса дээшэлнэ. Совхоз 1989 ондо үбһэ тэжээл горитойгоор нөөсэлжэ шадаа. Тариан болон мал ажалай продуктнуудые гүрэндэ худалдаха жэлэй түсэбүүдые муу бэшээр дүүргэээ.

Тэрэшэлэн Зэдын вольфраммолибденэй комбинадай Захааминай совхоздо ажахын доторой арендна подрядые нэбтэрүүлхэ хүдэлмэри ябуулагдажа байна. Буряадай филиалай мэргэжэлтэ Г. И. Шаглаева тэндэхи хүтэлбэрилэгшэд, мэргэжэлтэдэй хамта энэ хүдэлмэри хэнэ. Ажахын гол үйлэдбэридэнь ажалай эмхидхэлэй түрүү арга хэрэглэгдэдэг болоод, жэшээнь, һv һаалиинь фермэ үнгэрһэн жэлдэ үнеэн бүриһөө 4000 килограмм шахуу һү һаагаа.

Һая болотор Улаан-Үдын пивын заводто (директорынь Н. Л. Живанский) бэрхэтэй байдал тохёолдоһон юм. Эндэ арендна подрядай гурим нэбтэрүүлхэ талаар залуу экономист Елена Никитина ехэ хүдэлмэри хээ. Мүнөө цех бүхэндэ гаргашын лимит, түүхэй эдэй сэн, ажалай түлөөһэнэй фонд гэхэ мэтэ тогтоогдоо. Эдэ бүгэдын ашаар эндэ бэлэн болгогдоһон продукциин үрилтэ хоролтодо оруулагдаха ушар усадхагдажа байна.

Һүүлэй үедэ ахамад экономист Н. Б. Норбоевой хүтэлбэрилгэ доро Улаан-Үдын макароной фабрикада баһал ажалай эмхидхэлэй, тоо бүридхэлгын шэнэ гурим хэрэглэгдэжэ захаланхай.

Шэнэ 1990 ондо эрдэм-шэнжэлгын түбэй Буряадай филиалай коллектив хүдөө ажахын үйлэдбэридэ ажалай эмхидхэлэй, түлөөһэнэй шэнэ гуримуудые нэбтэрүүлхэ, колхоз, совхозуудта экономическа хүдэлмэриие һайжаруулха, иланһаяа гарза гаргаша ехэтэй ажахынуудые гээгдэлһээ гаргаха хэрэгтэ туһалалсаха зорилготой.

И. ХАРЖЕЕВ,
эрдэм-шэнжэлгын түбэй Буряадай филиалай директорэй орлогшо, экономическа эрдэмэй кандидат.

АПК: ажалай эмхидхэл ба экономико

ҮШӨӨ ДАХИН ҮҮЛТЭР

Нэгэл байра соо, нэгэл адли хэмжээнэй үбһэ тэжээл эдижэ байгаад, шэлэмэл һайн үүлтэрэй мал нүгөөдүүлдээ орходоо хэзээдэшье ехэ ашаг шэмэ үгэдэг гээшэ. Тиимэһээ үхэр малай эдиһэнээ гүйсэд харюулхынь тула эгээл һайн үүлтэрэй, бэсэр сула, ашаг ехэтэй угай малые шэлэжэ үсхэбэрилхэ, тэдэниие багаһаань тусгаар нарин харууһа, тэжээл дээрэ байлгаха, зүбөөр түлжүүлхэ хэрэгтэй гэжэ малшад мэдэхэ ааб даа.

Манай районой ажахынууд гол түлэб һү һаалиин мал үсхэбэрилдэг шэглэлтэй гээшэ. Эгээл энээн дээрэһээ һүүлэй жэлнүүдтэ эндэхи олонхи ажахынууд үнеэдэйнгээ һү шэмые дээшэлүүлхэ талаар бага бэшэ оролдолго гаргана. Иланһаяа Байгалай ОПХ-гай, Кабанскын болон Твороговско шубуунай фабрикануудай, Хандалын, «Шергинский», Байгал-Худариин совхозуудай фермэнүүд нэн түрүүн үнеэдэйнгээ харууһа, тэжээлые һайн болгохынгоо хажуугаар, малайнгаа үүлтэрые һайжаруулжа һү үйлэдбэрилгые зарим тэды дээшэлүүлжэ шадаа.

Тусхайлбал, урзанда жэлдэ эндэхи гурбан ажахыда үнеэн бүриһөө 3000 килограммһаа дээшэ һүн һаагдаа һэн. Зуу һайса гаран һаалишаднай республикын гурба мянгатанай зэргэдэ гараа юм. Харин үнгэрһэн жэлдэ олохон фермэ болон ажахынууд эдэ үрэ дүнгүүдээ зарим тэды доошолуулаа. Тиибэ ябашье районай республика соогоо эгээл ехэ һү үйлэдбэрилдэг районуудай нэгэн гээшэ ааб даа. Нёдондо ажахынууднай бүхыдэнь 200 мянга үлүүтэй центнер һү һаагаа гэхэ гү, али үнеэн бүриһөө дундаа зэргээр 2700 үлүүтэй килограмм һү абаа. «Шергинский» совхозой, Твороговско шубуунай фабрикын фермэнүүд 3000 килограммай хилэ дабаа.

Үбһэ тэжээлээр хэзээдэшье дуталдадаггүй тэндэхи ажахынуудта һүн ехэ һаагдангүй яаха һэм гэжэ зарим хүнүүд һанадаг. Үнэндөө, һүн ганса тэрээнһээ дулдыдана бэшэ. Малай үүлтэр һайжаруулһанай, ашаг шэмэ ехэтэй үхэрнүүдые илгажа, шэлэжэ үсхэбэрилхэ селекционно хүдэлмэри зүбөөр эмхидхэһэнэй ашаар лэ зарим ажахынууд үнеэдэйнгээ һү шэмые хараа байса дээшэлүүлнэ ха юм.

Жэшээ болгон, Байгалай ОПХ-е (ахамад зоотехнигынь Г. А. Быков, малай үүлтэр һайжаруулгаар зоотехник И. Д. Бохоев) абаад үзэе. Эндэхи фермэнүүдтэ симментал болон хара эреэн холмогор үүлтэрэй тугалнууд нарайһаа нарин харууһанда табигдана. Иланһаяа һү шэмэтэй үнеэдэй түлнүүд тусгаар илгагдажа, шадамар бэрхэ, харюусалгатай малшадта даалгагдадаг. Эмэ тугалнуудынь багаһаа тааруу рационоор эдеэлүүлэгдэнэ. Эмэ хашараг, гунжадынь тогтомол болзор соогоо томо болгогдожо үрэжүүлэгдэнэ. Тугаллахаһаа урда һайн харууһа, тэжээл дээрэ байлгагдана, түрэһөөр нарин заабариин ёһоор эдеэлүүлэгдэжэ һаагдана.

Эдэ бүгэдын ашаар лэ эндэхи түрүү һаалишад Р. В. Александрова, П. Н. Коренева, В. К. Соболева, В. А. Лось гэгшэд үнгэрһэн жэлдэшье үнеэн бүриһөө 3500—4000 килограмм һү һаагаа ха юм. Нёдондо ажахын фермэнүүд урзанданайнгаа хэмжээндэ бага зэргэ хүргөөгүйшье һаа, үнеэн бүриингөө һү һаамые 2980 гаран килограммда хүргэһэн байна.

Һайн үүлтэрэй үхэрнүүдые табижа харуулдаг, худалдадаг республиканска аукцион дээрэшье тус ажахын асарһан малые бусад колхоз, совхозууд дуратайгаар абадаг. Үнгэрэгшэ намар Байгалай ОПХ-гай аукциондо табигдаһан холмогор болон симментал үүлтэрэй 100 гаран эмэ, эрэ буруу, хашарагуудынь нилээд дээгүүр сэнгээр худалдагдаа һэн. Жэшээнь, хара эреэн холмогор үүлтэрэй эмэ хашараг бүхэниинь 3735 түхэригтэ, симментал үүлтэрэй малынь тус бүридөө 1871 түхэригтэ хүрөө. Һайн үүлтэрэй үхэрнүүдые аукциондо асаржа худалдаад, ажахы хамтадань 279,3 мянган түхэриг олзо оруулаа.

Мүнөө эндэхи фермэнүүдтэ тус бүридөө жэлдэ 2300—2400 килограммһаа доошо һү үгэдэг үнеэдые байлгаһанай хэрэггүй гэжэ тоолодог болонхой.

Кабанскын шубуунай фабрикада үхэрнүүдэй үүлтэрые һайжаруулха талаар баһал бага бэшэ хүдэлмэри ябуулагдана. Үнгэрһэн жэлдэ эндэ үнеэдэйнь һү шэмэ тиимэшье ехээр дээшэлүүлэгдээгүйшье һаа, үнеэн бүхэнһөө дунда зэргээр 2900 шахуу килограмм һүн абтаһан байна. Ажахын түрүү һаалишад Н. М. Перевозникова, А. П. Имеева, Н. И. Нечкина, Т. З. Дранкина гэгшэд үнеэн бүриингөө һү һаамые 3500—3800 килограммда хүргөө.

Мүн Твороговскын шубуунай фабрикада, Хандалын совхоздо баһал иимэ хэмжээндэ хүрэһэн һаалишад олон байгаа. Жэшээнь, тус совхозой Фофоновско фермын суута һаалишан Л. А. Изюрьева нёдондо үнеэн бүриһөө 4700 гаран килограмм һүү һаажа, районой чемпион болоо.

Эдэ ажахынууд баһал гансашье өөһэдынгөө фермэнүүдтэ һү ехэтэй үнеэдые олон болгоно бэшэ, республикын бусад колхоз, совхозуудта һайн үүлтэрэй үхэрнүүдые олоор худалдана. Нёдондо Кабанскын шубуунай фабрика республикын аукцион дээрэ симментал үүлтэрэй душөөд эмэ хашараг, найман буха худалдажа, 100 гаран мянган түхэригэй олзо оруулаа.

Малай харууһа, тэжээлые һайжаруулхын хажуугаар, үүлтэрыень һайн болгохо гэээшэ алишье талаар зүб, мал ажалай продуктнуудые эрид дээшэлүүлхэ шухала эрхэ нүхэсэл болоно гэжэ дээрэ дурсагдаһан ажахынуудай дүй дүршэл гэршэлнэ. Симментал, холмогор үүлтэрэй үхэрнүүдые һайнаар үсхэбэрилхэдэ гансашье һүн ехэ һаагдана бэшэ, мүн мяха үйлэдбэрилгэ хараа байса дээшэлүүлэгдэнэ. Эдэ үүлтэрэй малай үсхэбэридэ табигдахагүй эрэ тугал, буруунуудыень түргэнөөр түлжүүлжэ, шахажа, мяханда тушаахада тэдэнь 18—20 һаратайда тус бүридөө 400—420 килограмм татадаг болоно. Иигэжэ Байгалай ОПХ, Кабанскын шубуунай фабрика үхэрэй мяха гү...

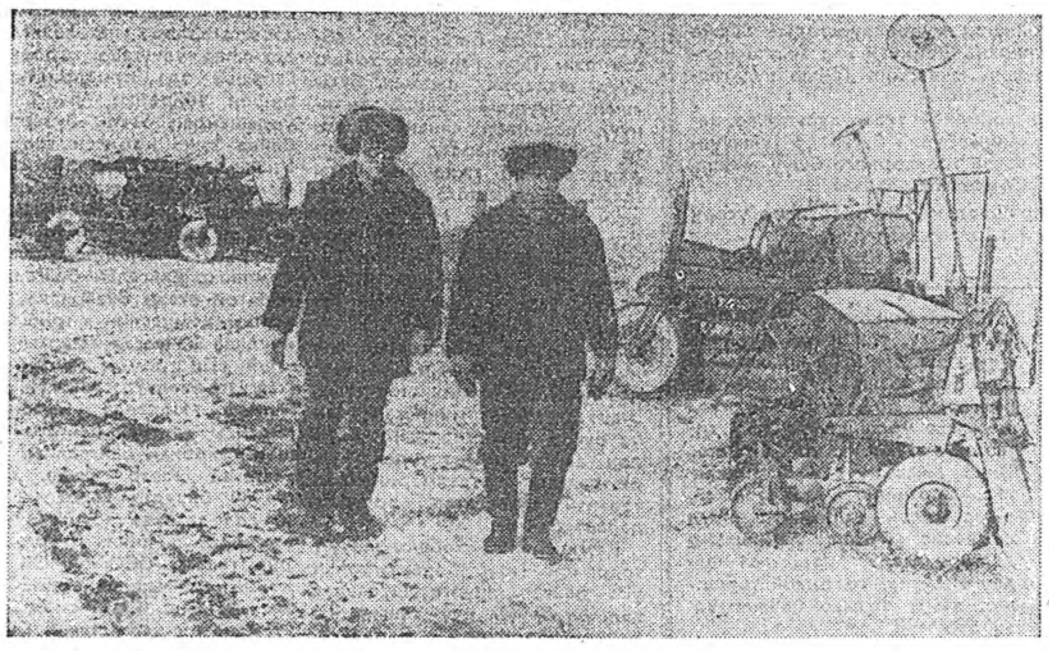

ЕХЭ АЖАЛ ХЭГДЭНЭ

ФОТОРЕПОРТАЖ

Үдын совхозой МТМ-гэй диспетчерэй таһалга соо ороходо ханадань үлгэгдэһэн самбар дээрэ хэнэй ямар маркын трактор, комбайниие хэзээ заһабарилагдажа гаргахаб, ямар цехтэ хэн механизаторзаһабарилагшад хүдэлнэб гэжэ дэлгэрэнгыгээр бэшээтэй график бултанай һонирхол үүсхэнэ.

Цех соо ороходо эршэтэ халуун ажал түлэг эхилэнхэй, гурбан хүнгэн трактор задалагдаад, ходовой узелынь шалгагдажа, тааруулагдан тодхогдожо байба. Тээ саанахан токарна станок, түхеэрэлгэнүүдэй нэгэ жэгдээр хүнхинэхэ таһалданагүй, эндэ тэндэ электро-гагнуурай ошотоһон галай ялганахань элеэр харагдана. Түмэр түдэгэ бариһан хүнүүд эндэ олон, иишэ тиишээ ехэл сүлөөгүй һүндэлдэнэ. Электро-гагнууршад Гомбо Цыденов, Батомунко Чимитдоржиев, токарь Михаил Борисов, слесарь-электрик Валентин Баранов гэгшэд үдэр бүриингөө даабариие холо үлүүлэн дүүргэдэг байба.

— Үнгэрһэн жэлэй октябриин 19-һөө заһабарилгаяа эхилээд, мүнөө 20 трактор бэлэн болгожо гаргаабди. Механизаторнууд нэн түрүүн техникээ шанар һайнтайгаар бэлдэхэ гэжэ оролдоно. Запас хэрэгсэлнүүд дуталдана. 1-дэхи отделенидэ Владимир Колобов, Валерий Трофимов, 2-дохи отделенидэ Владимир Скворцов, Валентин Карбаинов гэгшэд хүдөө ажахын машинануудые һайнаар заһабарилна. Ороохо тарялангайнмнай комбайнууд зундаа заһабарилагдаха. Цехэй механизаторнууд, мэргэжэлтэд машина, техникээ үдэр бүри өөһэдөө түргэнөөр, һайнаар заһабарилаад, графигаар хараалагдаһан болзор соогоо бэлэн болгохые оролдоно,— гэжэ совхозой ахамад инженер Дамба Балбарович Лхасаранов хэлээ һэн.

МТМ-гэй үргэн хашаа соо заһабарилагдаһан сеялкэ, культиватор болон газар элдүүрилхэ, тарилга хэхэ бусад техникэ жэрылгэн табигданхай харагдана.

— Гомбо Цыденов олон үгэгүй, дэруу номгон зантай урагшаа һанаатай хүн. Энэ тэрэ юумые гагнаад үгыш гэжэ гуйбалтнай тэрэ арсахагүй, шадал соогоо түргэн бүтээгээд үгэдэг хүн. Ажал хэхэдээ түргэн, һайн шанартайгаар гагнадаг, нүхэдтөө хүндэтэй юм,— гэээд, МТМ-эе даагшын орлогшо Александр Шурыгин магтана.

Бүхы мастерскойн цехүүд соо заһабарилгада хабаадажа байһан механизаторнууд, мэргэжэлтэд нэн түрүүн газарай хүрьһэ элдүүрилхэ, тарилга хэхэ машинануудаа түрүүлэн заһабарилха гэжэ аһан шадалаараа оролдоно. Заһабарилга бэлэн байдаггүй. Хододоо запас частьнууд дуталдаад, ажалыень һаатуулха. Эндэ хухарһан, хахарһан гэхэ гү, али дахяад шэнэлэн һэргээхын аргагүй детальнууд һэлгэгдэнэ.

Ерээдүйн баян ургасын түлөө тэмсэл энэл мастерскойн цехүүд соо үдэрһөө үдэртэ эршэдэжэ байгаа һэн.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: механизатор Н. М. Кожевников, МТМ-эе даагшын орлогшо А. С. Шурыгин; 5-дахи разрядай токарь М. Н. Борисов; электрогагнууршан Г. С.-Д. Цыденов.

С. БАЛДУЕВАЙ фото.
Хориин район.

Совет...

МОСКВА. Элүүр энхэ байдалай түлөө тэмсэхэ бүхэроссин һайн дуранай бүлгэмэй пленум ниислэл хотодо болоо һэн. 1990—2000 онуудта РСФСР-тэ архидалгые ба алкоголизмые һэргылэн зайсуулха комплексно программые бэлдэжэ, бэелүүлгэтэй холбоотой асуудалнууд тэрээн дээрэ зүбшэн хэлсэгдээ.

Һүүлэй үедэ Россин Федерацида сошордомо байдал тохёолдоо гэжэ заседанида хабаадагшад тэмдэглэбэ. Наркологическа диспансернүүдтэ 2 миллион шахуу хүнүүд бүридхэлдэ абтанхай.

Тэдэниие аргалуулгада жэл бүри хахад миллион түхэриг гаргашалагдана. Архидалга, алкоголизм, наркомани республикын экономикодо хэдэн миллиард түхэригэй хохидол хэдэг байна.

Тус программые бэелүүлхэ талаар тодорхой хэмжээнүүд зүбшэн хэлсэгдэһэн байгаа. Элүүр энхэ байдал идхажа, архидалгын, алкоголизмын, наркоманиин асуудалнуудые харуулха талаар шэнэ түхэл янзануудые саг үргэлжэ бэдэрбэл, хараа байса үрэ дүнгүүд түйлагдажа болохо гэжэ онсолон тэмдэглэгдээ.

СОСНОВКО (Тувын АССР). Тувын Сосновко тосхондо ажаһуудаг Исаак Ивановые 100 жэлэйнь ойн баяраар амаршалхые ерэһэн бүхы түрэл гаралынь нютагай багахан гостиницада багтаагүй һэн. Энэ үндэр наһатай үбгэжөөл 13 үхибүүдтэй, 25 ашанар, зээнэртэй, 36 гушанартай юм.

Залуу наһандань болоһон үйлэ хэрэгүүдые бүри һаяхан болоһон шэнгеэр Исаак Григорьевич хөөрэдэг. Харин ветеранда һанаандаа оруулха юумэн бии. Тэрэ 1914 ондо Германитай болоһон дайнда хабаадаһан, Щетинкинэй болон Кравченкын Сибирьтэхи партизанска армиин бүридэлдэ генерал Бакичай бандануудые бута сохилсоһон, 1930 ондо эгээн түрүүшүүлэй тоодо колхоздо ороһон, 1941 ондо хүбүүдээ дайнда үдэшэһэн байха юм.

Хайшан гэжэ иимэ ута наһа наһалаабта гэжэ асуухада, Исаак үбгэжөөл иигэжэ харюусадаг: —Хүдөөдэ сэбэр агаарта бүхы наһаараа ажаһуугааб, ехэ ажал хээб, тамхи татадаггүйб, гансал һайндэрнүүдтэ архи уудагби. Элдэб үбшэн тухай бодохогүй гэжэ оролдодогби. Тиимэһээ мүнөөшье үбдэнэгүйб. Сосновкын үнинэй ажаһуугша хорин нэгэдэхи зуун жэлые үзэхэ хүсэлтэй юм.

МАХАЧКАЛА. Аяншалгын ба экскурсинуудай талаар Дагестанай областной соведэй болон Швейцариин һайн дуранай аяншалгын федерациин хоорондо хэлсээн баталагданхай. Гадаадын гүрэнэй эмхи зургаанай тус республикаар һонирхоһониинь дэмы бэшэ. Кавказай Ехэ шэлын хаданууд болон Каспиин далай эндэ амархада тааруу зохид сагай уларилай эрхэ байдал тогтоонхой.

Далай шадарай Избераш хотын дэргэдэхи аяншалгын «Прибой» гэһэн бааза мүнөө жэлэй май һарада Швейцариһаа түрүүшын айлшадые хүлеэн абаха юм. Харин зунай сезон соо бүхыдөө 240 швейцар аяншалагшад амарха байна. Хэлсээнэй ёһоор путевконуудай түлбэриин мүнгэнэй дүрбэнэй нэгэ хубинь валютаар түлэгдэхэ юм. Энэ мүнгөөр нэгэ дахин хэрэглэгдэхэ шприцнүүд, Дагестанай клиникэнүүдтэ медицинскэ хэрэгсэл түхеэрэлгэнүүд худалдажа абтаха байна. Тэрээнһээ гадна, гадаадын партнернууд компьютернэ классуудые нээхэ уялга абанхай.

ОРДЖОНИКИДЗЕ. Амаралтын үдэрэй республиканска клуб болон Хойто Осетиин

...адай кандидадууд

...АРГАЛТАЙ ...АНАЙ ХАҺА

— Нажартаа энэ һүрэг даажа абаабди. Өөһэдымнай һүрэг наһатай болоо, голодоһондо гаргагдаа. Энэ һүрэг залуу бэшэ. Зургаадахияа хурьгалхань. Нютагтаа байхадаа, голодоһондо гаргагдаһан байгаа хаш. Үүлтэрэйнь шанарые харахада абаха, үшөө нэгэ удаа тулыень абажа түлжүүлхэеэ совхозой худалдажа абаа юм ха. Энэ үүлтэрэй наймаан энэ түлгэ, хусануудые худалдажа абаа. Ажахынай нүхэрхэ олзотой бэшэ бэшүү,— гэжэ хонишон Сэсэгмаа Дабацыреновна Аюшеева хөөрэнэ.

Жалсараевтанай бүлэ арендын подрядай гуримаар гурбадахи жэлээ ажаллана. 1988 оной август һарын эхээр ажахытаха хэлсээ баталжа, үйлэдбэри 50 гектар сабшалан, «Т.25» тупхэлэй бага трактор даажа абаа юм. Зундаа Константин Дымбрылович гэнүүрүүлнаар ажалладаг Бавасан дүүтээ хамта 1200 центнер үбһэ һайн шанартай бэлдэһэн байна. Үнгэрһэн нажартаа ган гасуур байжа, сабшалангай ноһоной ургаса бирагүйшэг байгаа. Хонишодой мэдүүлһэнэй ёһоор, хонидто үгэхэ үбһэнһөө ондоо зэлэнко, һолоомониинь энэ гү. Бригадынхид тэрэмэдэгдэһэн тарее захалха юм. Тул абалгын эхилхэдэ, үшөө нэгэ хүниие бэдэржэ олохобди. Түрэлхидһөө ондо олон. Хүбүүд, басагадаинь нэгэн ондо. Суранахаа гадна хүбүүнэй байдалхэд, одхон басагамнай наймадахи классто һурана. Гэртээ ерэхэдээ илангаа хурьгадые абаха үедэ мандаа туһалдаг ааб даа. Сэсэгмаагай эхэ, эсэгэ пенсионернууд. Урдандаа мандаа айлшалдаг һэн. Үнэбүүдэй тоол болоно боргожонхоо хойшо хомор болошоо,— гэнэ. Константин Дымбрылович Жалсараев хэлэнэ.

Хонишонсор ажаллаха дурадхал түрүүлэн Сэсэгмаагай эсэгэ оруулһан байгаа. Совхоздо ветеринар фельдшерээр удаан худэлдэг байһан тэрэ һүүлээр һэгээ хонишодой ажал сэгэ хүрьгэтэнэйнгөө түлөө баһал һанаата болоһон aаб даа. Тиимэһээ нэгэ ерэхэдэнь, «Гэр бүлэ боложо, үри хүүгэдээ үргэжэ, хүн болгохо гэбэл, зохид ажал шэлэгты. Минии һанахада хонишоной хүдэлмэри таарамжатай ха. Һүрэг даажа абахада, хүн һаад тойбо татахагүй. Зунай сагта үхибүүдтнай һүрэгыетнай адуулжа ядахагүй. Энэ һалбари олзотой гэшэ. Һаалишан, үхэршэнэй ажал хүндэхэн байха» гэжэ Сэсэгмаа Константин хоёртоо хэлэһэн байгаа.

Мүнөө эдэнэр эсэгынгээ энэ хэлэһэн һургаалдань баясан ябадаг ёһотой. Ушарынь хадаа Жалсараевтан хонишон болоһоор гээгдэлдэ ороогүй, ходоодоо түрүүшүүлэй зэргэдэ ябаа, ябаһааршье. Тиихэдэ бүри һаяхан түрэл совхозойнь коллектив түрүү хонишодойнгоо нэгые — Сэсэгмаа Дабацыреновна Аюшеевае. Сэлэнгын һунгуулиин национально-территориальна 89-дэхи округһоо РСФСР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлээ бшуу.

Мүнөө үедэ Сэсэгмаа Дабацыреновна туха сүлөөгүй болонхой. Тэрэ һунгагшадтаяа уулзажа, өөрынгөө дэлгэрэнгы программатай танилсуулна. Залуу хонишон басаганай программа мүнөөдэрэй шухала асуудалаар үндэһэлэн зохёогдонхой. Тусхайлбал, арадай ажахын гол һалбаринуудай нэгэн болохо хүдөө ажахые хүгжөөжэ, эдеэ хоолой продуктнуудые элбэгжүүлхэ тухай өөрынгөө һанамжа тэрэ хөөрэнэ. Тиихэдэ, эхэнэрнүүдэй ажал, ажабайдал, амаралта тухай, саашадаа эхэнэрнүүдэй һуудал байдалые улам һайжаруулха тухай үргэн асуудал шиидхэлсэхэ хүсэлэнтэй. Мүн эндэ байгаали хамгаалхаһаа эхилээд, олон ондоо удхатай шухалын шухала асуудалнуудые оруулаа.

Партиин гэшүүн, арадай депутадуудай райсоведэй депутат, совхозойнгоо партийна комитедэй гэшүүн, нютагтаа хүндэтэй басаган Сэсэгмаа Аюшеевагай кандидатурые олондо дурадхаһан нютагайнь наһатайшуулай нэгэн Пурбо Пурбуевич Цыренжапов иигэжэ хэлээ һэн:

— Хүмүүжүүлжэ хүн болгоһон үри хүүгэдээ дэбжүүлхэһээ буян хэшэгтэй юумэн байхагүй. Манай нютагай Сэсэгмаа басаган РСФСР-эй арадай депутат болоо һаа, зохихоор. Мүнөө гансашье өөгүй һайнаар ажалладаг бэшэ, мүн зоной найдабариие харюулхаяа бүтэмжэтэй хэрэг ябуулжа шадаха хүн хэрэгтэй ха юм,— гэжэ сэдьхэһэнээ сэхэ хэлэхэдэнь, нютагайхидынь арсаагүй гэшэл даа.

Бл. ЖИГЖИТОВ,
Ж. ШИРЕТОРОВ.

АРХИ ХАЯХА АШАГ ҮРЭТЭЙ АРГА

Ленинградай эрдэмтэн Г. А. Шичко ямаршье эм дом болон медицинын элдэб хэрэгсэлнүүдые хэрэглэнгүйгөөр архи болон тамхинһаа хүнүүдые аргалха арга зохёогоод, хэрэг дээрэ нэбтэрүүлһэн юм. Энэ аргань В. М. Бехтеревэй, И. П. Павловай, П. К. Анакинай һургаалнуудта үндэһэлэнхэй. Тиин Г. А. Шичкотой арга аша үрэтэй байжа, мүнөө оронойнмной 60 гаран хотонуудта дэлгэрэнхэй.

Тусхай һуралсал гараһан нүхэр Д. Д. Замбуланов аша үрэтэйгөөр хүдэлжэ эхилэнхэй. Тэрэнэй хэшээлнүүдтэ ябаһан архиншад болон тамхиншадай 95—97 процентнь архи, тамхияа хаяна. Доржи Дугаровичэй ябуулдаг хэшээлнүүд эрбан үдэр үргэлжэлһэн сеанснуудһаа бүридэнэ. Нэгэ сеансынь 4—5 часай туршада болоно. «Архи, тамхияа хаяхам гэжэ айхабтар ехээр хүсэһэн хүнэй һурамхи муу заншалаа үзэн ядажа эхилхэдэ, манай арга бүри аша үрэтэй болодог юм» гэжэ тэрэ хэлэдэг байна. Тиин 1989 оной июнь һараһаа жэлэй дүүрэтэр табан бүлэг хүнүүдые гэхэ гү, али 100 шахуу үбшэнтэниие аргалжа шадаа.

Энэ хэрэгээрээ Мухар-Шэбэрэй район руу тэрэ ошожо, ехэ хүдэлмэри ябуулһан байна. Архидадаг, тамхи татадаг муу заншалаа хаяха дуратай зониие ВДОБТ-ын эндэхи райсоведэй харюусалгата секретарь И. В. Симонова эдэбхитэйгээр суглуулаа һэн. Тиигэжэ иимэ аргада орохо тухай зүбшөөлөө үгэһэн хүнүүд ажалайнгаа һүүлээр суглардаг байгаа.

Архида орошоһон зоной дунда ажалша бэрхэ, талаан шадабаритай хүнүүд үсөөн бэшэ ха юм. Тэдэниие шадажа аргалбал, обществодо нилээд ехэ туһа хүргэхэ ушартай. Мэргэжэнги эмшэнэй аша туһаар бэшэ, харин еройдоол эрбаад лекци шагнажа, архи тамхияа хаяжархихамнай ягаа жэгтэй гэшэб гэжэ байжа зон гайхалдаа.

Жэшээнь, Мухар-Шэбэрэй районой түрүү хонишодой нэгэн болохо Н. гэгшэ архида орожо, гэртээ, ажалдаа «хатуу харые» намнадаг, заримдаа хэдэн үдэрөөр архидажа үгы болошодог байһан юм. Д. Д. Замбулановай хэшээлнүүдтэ тэрэ ябажа, архида дүтэ хүрэхэеэ болиһон байна. Архиин халуунтай ходо ябадаг нютагайнгаа хүнүүдтэ «хатуу харая» орхигты гэжэ хэлэдэг болонхой. Тээмэндэ басагаяа хадамда үгэхэдөө, балгашье архи уунгүй түрэлхидөө баясуулаа.

Тэрэ хонишоной дурадхалаар бэрхэ малшан нүхэрынь Шичкогой аргаар мүн лэ эмшэлэлгэ гараһан байна. Тусхай хэшээлнүүдтэ ябаһанайнгаа удаа архи огто уухаяа болижо, юундэ тиитэрээ архидадаг байгаа гэшэбиб гэжэ гайхаа һэн.

Шичкогой аргаар олон хүнүүдтэ туһа хүргэһэн лектор-багшада халуун зүрхэнэй баяр баясхалан хүргэһэн бэшэгүүдшье үсөөн бэшэ. Архияа хаяһан хүнүүдэй эжынэрынь, һамгадынь, үхибүүдынь бэшэхэдээ, эгээл хайратай хүнэйнь муу заншалаа хаяхадань туһа хүргэһэнэйнь түлөө баяраа мэдүүлнэ.

Д. Д. Замбулановай хэшээлнүүдые шагнаһан хүн бүхэн өөрыгөө ажаглаһан дэбтэр хээд, тэрэнээ багшадаа эльгээнэ. Тиигэжэ һуралсалайнгаа дүүрэһэн хойно хахад жэлэй туршада бэе бэедээ бэшэг эльгээлсэжэ байһаниинь али алиндаиьшье аргагүй туһатай байна. Доржи Дугарович курса бүхэнэйнгөө дэбтэрнүүдые хадагалдаг юм.

Амхан архида эльгэтэй байһан хүнүүд муу заншалаа хаяһан хойноо багшадаа баяр баясхалан хүргэхынгээ хажуугаар энэ онол арга хадаа тон юрын, тон аша үрэтэй арга мүн гэжэ олоной дунда хэлэдэг болоо. Тиимэһээ архи, тамхияа хаяха дуратайшуул олон боложо байна. Хэрбээ Д. Д. Замбулановай ябуулдаг курса шагнажа дуратай хүнүүд байбал, иимэ адресаар хандахадатнай болохо:

Улаан-Үдэ хото, Борсоевой үйлсын 67-дохи гэр, 97-дохи таһалга, телефонуудынь: 2-82-66, 2-90-58.

Шичкогой аргаар ябуулагдадаг курса түлбэритэ юм. 10 үдэрэй курсын үнэ сэн 50 түхэриг. Энэ мүнгэеэ почтоор Улаан-Үдэ хото. Жилсоцбанкын операционно управлени, р/счет 00700237, мфо 10701 гээд эльгээжэ болохо. Үгышье һаа, ВДОБТ-ын Буряадай республиканска соведэй бухгалтеридэ бэеэрээ оруулхада болохо. Адресынь дээрэ заагданхай.

Архи, тамхияа хаяха дуратайшуул байбал дурсагдагша адресаар хандахадатнай болохо.

Д. ДАРМАЕВ,
ВДОБТ-ын Буряадай республиканска соведэй правлениин харюусалгата секретарь.

Үнэр баян үндэһэн хэлэн

Үндэһэ яһатан, арад угсаатан бүхэн тус тустаа өөһэдынгөө түрэл хэлэтэй байдаг. Энэнь арад зоной алишье талаараа хүгжэхэдэ айхабтар шухала амин голынь болоно. Тиимэһээ түрэл хэлэнүүдые ямаршье һаадгүйгөөр хэрэглэхэ, улам хүгжөөхэ асуудалда угаа ехэ анхаралай табигдажа байһаниинь ойлгосотой.

«Үнэр баян үндэһэн хэлэн» гэжэ гаршагтайгаар буряад хэлэнэй баялиг харуулһан тэмдэглэлнүүдые болон материалнуудые газетынгээ хуудаһануудта толилхомнай. Энээниие хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Цырендаша Бадмаевич БУДАЕВ бэлдэбэ. Эдэ материалнууд хоёр бүлэгтэй байхаар хараалагдана.

НЭГЭДЭХИ БҮЛЭГТЭНЬ «Буряад хэлэн тухай тэмдэглэлнүүд» толилогдохо, ХОЁРДОХИДОНЬ «Буряад диалектнүүдэй сасуудхаһан словарь», хэблэгдэхэ юм.

Иигэжэ үндэһэн буряад хэлэнэймнай дундаршагүй баялигынь тодоор харуулагдаха гэжэ һананабди.

I. БУРЯАД ХЭЛЭН ТУХАЙ ТЭМДЭГЛЭЛНҮҮД

СОВЕТ орон доторнай адли тэгшэ эрхэтэй зуун гушаад хэлэн бии. Тэдэнэй тоодо манай буряад хэлэн оролсоно. Автономито социалис республикамнай буряад арадай нэрээр нэрлээтэй. Мүнөө үедэ Буряадай АССР-һээ гадна РСФСР-эй Шэтын болон Эрхүүгэй хүршэ областьнуудта буряадууд һуудаг юм. Олонхи буряад зониинь тэдэ областьнуудай автономито хоёр округто (Агын, Усть-Ордын округуудта) байдаг.

Буряадай республикын хүн зоной үсөөхэн хубинь ортон (эвенкнүүд) болоно. Эдэнэр республикымнай хойто районуудта (Баунтын, Хойто-Байгалай, Баргажанай аймагуудта) һуудаг. Энээнһээ гадна манай республикада ород, татар, украин, белорус, еврей, поляк, литва мэтын олон ондоо яһатан бии.

Орон соомнай олон янзын үндэһэ яһатанай һуудаг байһые хараадаа абажа, хэлэнүүдые хүгжөөлгын асуудалда В. И. Ленин угаа ехэ анхарал табидаг байгаа. Үндэһэн (национальна) бүхы хэлэнүүд бүрин түгэс, адли тэгшэ эрхэтэй байха, али бүхы үндэһэн хэлэнүүдэй ямаршье һаадгүйгөөр хүгжэлгын арга боломжо олгогдохо ёһотой гэжэ В. И. Ленин заадаг һэн. Энэ заабариинь ёһоор, партиин XXVII съездын баталан абаһан КПСС-эй шэнэлэн заһагдаһан Программа дотор иигэжэ тэмдэглээтэй: «СССР-эй бүхы эрхэтэнэй түрэл хэлэнүүдээ һаадгүйгөөр хүгжөөхэ, адли тэгшэ эрхэтэйгээр ашаглан хэрэглэхэ ябадал саашадаашье хангагдаха юм». (КПСС-эй Программа. Шэнэ редакци. Москва. Политиздат, 1986 он, 45-дахи хуудаһан). Манай гүрэндэ олон янзын үндэһэ яһатан ажаһуудаг. Тиимэ ушарһаа ондо ондоо хэлэтэй зоной өөһэд хоорондоо харилсахын тула бүхы үндэһэ яһатанай бэе бэеэ ойлголсохо ямар нэгэн хэлэн яаха аргагүй хэрэгтэй байна бшуу. Эгээл тиимэ хэлэн гэхэдэ, ород хэлэн болоно гэжэ бултадаа ойлгонобди.

Мүнөө сагта арадуудай ажабайдалда, соёл, гэгээрэлэй хүгжэлтэдэ түрэл хэлэнэй бэелүүлхэ үүргэнь, удха шанарынь бүри ехэ боложо байна. Тиимэһээ КПСС-эй ЦК-гай Бүхэсоюзна XIX конференциин шиидхэбэри дотор иигэжэ бэшэгдэһэниинь зүйтэй: «СССР-эй бүхы эрхэтэдэй түрэл хэлэнүүдээ һаадгүйгөөр хүгжөөхэ, адли тэгшэ эрхэтэйгээр хэрэглэхэ, үндэһэ яһатанай хоорондохи харилсаанай хэлэн болгожо, совет хүнүүдэй һайн дураараа шэлэн абаһан ород хэлэ үзэхэ ябадал — олон ондоо үндэһэ яһатанай һуудаг манай гүрэнэй тон шухала ёһо гурим мүн. Үндэһэтэнэй хэлэн ород хэлэн хоёрой хоюулан адли тэгшээр, бодото байдалтай холбоотойгоор, нютаг бүхэнэй онсо талые хараадаа абанхайгаар, хайша хэрэг хандалгаһаа сүлөө байхаар хүгжэхэдэнь хэрэгтэй али бүхы эрхэ байдал бии болгохо ёһотой. Гүрэнэй, ниитын, соёлой байдалай элдэб һалбаринуудта үндэһэн хэлэнэй эдэбхитэй һайнаар хэрэглэгдэхэ ябадал хангалгада бүри ехэ анхарал табиха хэрэгтэй».

Үндэһэн хэлэнүүдээ эдэбхитэйгээр ашаглан хэрэглэхэ, эрид хүгжөөхэ шухала байһан тухай СССР-эй арадай олон депутадууд нэгэдэхи Съезд дээрэ онсолон тэмдэглээ.

1. ҮНДЭҺЭН ХЭЛЭН ТУХАЙ

Мүнөөнэй буряад хэлэн хадаа буряадуудай үндэһэн (национальна) хэлэн мүн.

Үндэһэн буряад хэлэн (тобшоор: буряад хэлэн) иимэ хоёр янза маягтай юм гэбэл: 1) ном бэшэгэй (литературна) хэлэн, 2) хөөрөөнэй хэлэн гэхэ гү, али нютаг нютагуудай хэлэн (диалектнүүд). Үндэһэн (национальна) хэлэнэймнай энэ хоёр гол янза маягынь, һалбаринь хоорондоо нягта холбоотой. Жэшээнь, ном бэшэгэй хэлэндэ, нютагуудай хэлэнүүдтэ хэрэглэгдэдэг үгэнүүдэй 90-ээд шахуу процентнь адлишуу байна. Үндэһэн хэлэнэй адли ниитэ энэ хубинь бүхы буряад зондо ойлгосотой үгэнүүд болоно. Гэхэтэй хамта литературна болон нютаг хэлэнүүд ондо ондоо үе сагта бии болоһон, ондо ондоо үүргэтэй байһан дээрэһээ хоорондоо нилээд илгаатай юм.

БУРЯАД ЛИТЕРАТУРНА ХЭЛЭН ТУХАЙ

Октябриин хубисхалай урда тээ өөрын, буряад бэшэгэй (литературна) хэлэн гэжэ байгаагүй. Байгалай үмэнэхи буряадууд хуушан монгол литературна хэлые хэрэглэдэг байгаа. Тэрэнь буряад хэлэнһээ ехэ илгаатай байһан тула, буряадууд тэрэ хэлээр хөөрэлдэдэггүй. Гэбэшье, ном бэшэгэй талаар хуушан монгол хэлэн Байгалай үмэнэхи буряадуудай дунда тиихэ үедэ ехэ үүргэ дүүргэжэ байгаа. Дурсагдаһан хэлэн дээрэ бүддын шажанда хабаатай номууд, хэлэ бэшэгээр, уран зохёолоор, медицинэ, астрономи, географи мэтын эрдэмэй һалбаринуудаар номуудые хэблэн гаргадаг, үльгэр онтохонууд мэтын арадай зохёолнуудые, түгэд, санскрит, ород хэлэнүүдһээ уран бүтээлнүүдые оршуулдаг, угай бэшэг, элдэб дурасхаалнуудые бэшэдэг байгаа. Буряад зоной өөрынгөө дураар Россин гүрэндэ ороһоной удаань Байгалай үмэнэхи буряадууд хуушан монголоор хэрэг дансаяа ябуулдаг, бэшэг бэшэлсэдэг, һургуулиин номуудые бэшэдэг, заадаг һэн. XVIII зуун жэлһээ захалан, Байгал далайн хойтохи буряадууд ород үзэгэй үндэһөөр өөһэдынгөө ном бэшэг зохёогоод үзэхэ гэжэ туршаһан байна. Теэд тэрэнь бүтөөгүй һэн.

Имагтал Зүблэлтэ засагай үедэ буряад зон өөрынгөө литературна хэлэтэй болохо арга олоо һэн. Совет засагай жэлнүүдтэ буряад литературна хэлэнэй үндэһэ һууринь түрүүшээр цонгоол, сартуулнуудай (урда сэлэнгынхидэй) нютаг хэлэн болоһон байна. Энэнь зүб байгаа. Юундэб гэхэдэ, хори буряадууд хоёр зуу гаран жэл соо хуушан монгол үзэг бэшэг хэрэглэжэ ябаа. Тиин хуушан монгол үзэг бэшэгэй хэлэнһээ хори буряадай нютаг хэлэндэ үндэһэлһэн литературна хэлэндэ сэхэ орохын аргагүй байгаа. Тиимэ литературна хэлэн олонхи буряадуудта ойлгосогүй байха һэн. Иимэ ушарһаа монголшье, буряадшье хэлэндэ дүтэ нютаг хэлые шэнэ литературна буряад хэлэнэй үндэһэ һуури болгожо абаха ёһотой байгаа. Гурбан зуугаад жэлэй үеэр Монгол оронһоо Байгалай үмэнэ нүүжэ ерэһэн цонгоол, сартуулнуудай хэлэн 1920—30-аад онуудта эгээл тиимэ нютаг хэлэн болоод байгаа. Мүн энэ нютаг хэлэн (илангаяа үгын сангай талаар) зүүншье, барууншье буряадуудай хэлэндэ ехэ дүтэ болоод байһан юм.

1930-аад оной һүүл багаар буряад ном бэшэгэй хэлые цонгоол, сартуулай хэлэнһээ хори буряадай нютаг хэлэндэ оруулһан байна. Буряад хэлые тиигэжэ гадаада, дотоодо монголнуудай хэлэнһээ улам холодуулһаниинь буруушье байжа магадгүй гээд хэлэ бэшэгэй зарим эрдэмтэд мүнөө тоолоно.

Тиибэ ябабашье түрүүшээр цонгоол, сартуулай, удаань хоришуулай нютаг хэлэнүүдые үндэһэ һуури болгоһон өөрын буряад ном бэшэгэй хэлэн хуушан монгол литературна хэлэндэ орходоо олонхи буряадуудта нилээд ойлгосотой болоно, үндэһэн (национальна) хэлэеэ байгуулхадамнай ехэ туһалаа.

Ород литературна хэлэн үнинэй бии болоно, тогтонижоһон тула, «үнгэрэгшэ зуунай эсэсһээ хойшо диалектнүүдэйнгээ ашаар баяжахаяа болинхой юм»,— гэжэ хэлэ, бэшэгэй ехэ ехэ эрдэмтэд тоолоно (Р. Н. Будагов, «Литературные языки и языковые стили». Москва, 1967). Зүгөөр, буряад литературна хэлэмнай һаяшаг, гол түлэб Октябриин хубисхалай һүүлээр бии болоо. Хөөрөөнэй буряад хэлэн олон тооото нютаг хэлэнүүдһээ бүридэнэ. Тиимэһээ буряад ном бэшэгэй хэлэнэй үгын сан (лексикэ) мүнөө үедэ гол түлэб нютагуудай, мүн ондоошье хэлэнүүдһээ үгэнүүдые абажа баяжан хүгжэдэг юм.

Үндэһэн (национальна) буряад хэлэмнай угаа баян, саашадаашье бадаран хүгжэхэ болоно. Литературна болон нютаг хэлэнүүдтэмнай буряад арадай һуудал байдалые, оршон тойронхи байгаалиие бүхы талаһаань харуулһан үгэнүүд, мүн ниитын-политическэ, эрдэм, техникын гэхэ мэтэ терминүүд ушаргүй олон юм. Ямаршье үгэ ондоо үгэнүүдтэй холбогдохо, мүн нэгэ үгэһөө нүгөөдэ үгэнүүдэй бии болгогдохо арга боломжонууд тон ехэ байдаг. Эдэ бүгэдын ашаар ном бэшэгэйшье, хөөрөөнэйшье буряад хэлэн барагдашагүй ехэ баян хэлэн болоно. Энэ баялигынь ниитын-политическэ, уран литературын, мүн тэрэшэлэн бэшэшье олон бүтээл зохёолнуудые ородһоо буряад болгохоодо эли тодоор харагдадаг юм. Үндэһэн буряад хэлэнэймнай үнэр баян байһан дээрэһээ ородһоо оршуулагдадаг орёо бэрхэтэй ямаршье материалнуудай удхань бүрин дүүрэнээр буряад болгогдохо аргатай байдаг. Энээнэй гэршэ баримта болгон, иимэ нэгэ жэшээ харуулая. «Буряад үнэн» газетын аяар 1965 оной сентябриин 9-нэй номерто гараһан «Баян байна даа буряад хэлэмнай» гэһэн минии тэмдэглэл соо иигээд бэшээтэй:

«Өөрөө хүдэлдэг «Зонд-3» гэжэ замбуулинай станцида зорюулагдан, СССР-эй Наукануудай академидэ болоһон ехэ суглаан тухай материал оршуулжа байхадаа, буряад хэлэнэй баян байһые дахин элеэр харабаб. Жэшээлбэл, тэндэ «обратная сторона Луны», «невидимая сторона Луны» гэһэн ород үгэнүүд бии. (һарын нүгөө талын дүрсэ буулгажа абаһан тухай эндэ хэлэгдэнэ). Энэ холбоо үгэнүүдые ехэ олон янзаар оршуулжа болохо байба. «һарын ара тала» гэхэдэ, эгээн таарамжатай шэнги. Юумэнэй ара, үбэр тала гэдэг бшуу. Зүгөөр, ходол «ара тала», «ара тала» гээд нэгэ материал соо бэшэжэ байхада һонигүй болошохо ха юм. Теэд тэндэ удхаараа таараха ондоо ямар үгэнүүд (синонимууд) бии гэшэ гү гээд бэдэрхэдэ, тиимэ үгэнүүд олон байба: «һарын нүгөөдэ тала», «саада тала», «харагдахагүй тала» г. м.

«Видимая сторона Луны» гэшыень «һарын наада тала», «үбэр тала», «энэ тала», «нюур тала» гэхэ зэргээр оршуулхада, таарамжатай байна. Энэ ушарта «ара-үбэр», «саада-наада», «тэрэ-энэ», «нюрган-нюур» мэтын ондо ондоо үгэнүүд (антонимууд) таараха-таараха газартаа хэрэглэгдэнэ.

Баян байна даа буряад хэлэмнай!».

Гэхэтэй хамта литературна хэлэмнай бүхы буряадуудай дунда, илангаяа баруун буряадуудай, мүн цонгоол, сартуул, хамниган зоной дунда мүнөө хүсэд дэлгэрээгүй, харин гол түлэбтөө бэшэмэл хэлэн болоод байна. Ондо ондоо нютаг нугын буряадууд өөһэд дундаа нютагайнгаа хэлээр хөөрэлдэдэг. Город, тосхонуудта һуудаг буряад зон, илангаяа залуушуулай түрэл хэлэеэ мартажа байһан дээрэһээ үсөөн бэшэ ушарта хоорондоо ородоор дуугаралсана. Олон ондоо үндэһэ яһатанай бэетээ харилсажа байдаг хамтын хэлэн болгошо ород хэлэ мэдэхэһээ гадна, мүн өөһэдынгөө түрэл үндэһэн (литературна болон хөөрөөнэй) хэлые бүри үргэнөөр хэрэглэхэ, улам хүгжөөхэ ёһотойбди.

ХӨӨРӨӨНЭЙ БУРЯАД ХЭЛЭН ТУХАЙ

Үндэһэн буряад хэлэнэй нэгэ һалаа һалбаринь болоһон литературна хэлэн тухайда дээрэ хэлээбди. Мүнөө национальна (үндэһэн) хэлэнэйнгээ нүгөөдэ шухала маяг хэлбэринь болгошо хөөрөөнэй гэхэ гү, али нютаг нютагуудай хэлэн тухай асуудалда тогтоёбди.

Манай республикын эрхэ байдалда нютаг хэлэнүүдые (диалектнүүдые) мэдэхэ, үзэхэ гэшэ тон ехэ удха шанартай. Жэшээлбэл, уран зохёолшод өөһэдынгөө бүтээлнүүд соо нютаг үгэнүүдые үсөөн бэшэ хэрэглэдэг. Тиимэһээ уран литературые улам гүнзэгыгөөр ойлгохын тула нютаг хэлэнүүдые мэдэхэ гэшэ уншагша бүхэндэ угаа шухала байһаниинь эли болоно. Мүн ном бэшэгэймнай хэлэн хэрэгтэй хэрэгтэй үгэнүүдые нютаг хэлэнүүдһээ абажа хүгжэдэг гэшэ. Тиин литературна хэлэндэ ямар үгэнүүдые оруулха тухай асуудал диалектнүүдые шэнжэлхэдэ нилээд эли боложо үгэдэг. Энээнһээ гадна, буряад һургуулинуудта литературна хэлэ зааха үзэхэдэ диалектнүүдые мэдэхэ гэшэ ехэ хэрэгтэй. Тэрэшэлэн буряад хэлэнэйнгээ түүхые, мүн арад зонойнгоо үг үндэһые гүнзэгыгөөр мэдэхэ гэхэ мэтын олохон асуудалнуудай хажуугаар нютаг хэлэ шэнжэлхэ гэшэ баһал хэрэгтэй юм.

Тусгаар ажал, мэргэжэлдэ хабаатай нютаг үгэнүүдые (губшуурай хартага, тибаас, гүльмын халбага, голёог мэтые) литературна буряад хэлэндээ үргэнөөр хэрэглэхэ гэдэг зүб. Гэбэшье тон олонхи аймаг нютагуудтамнай хэлсэдэг, литературна хэлэндэмнай батаар ороһон сэсэг, нохойн順 хоншоор, ямаан мэтын үгэнүүдэй орондо зарим газарта хэлсэдэг «шаралжаахай» (Кабанскын аймагта сэсэгые тиигэжэ нэрлэдэг), «улаан хэлаахай» (Яруунада нохойн хоншоор гэхын орондо иигэжэ хэлэдэг), «шоогой» (Баргажанда ямаагаа тиигэжэ нэрлэнэ) гэхэ зэргын үгэнүүдэй литературна хэлэндэ абтахагүй байһаниинь элитэ. Зүгөөр иимэ үгэнүүдые али нэгэн нютагуудай байдал харуулхадаа уран зохёол соо хэрэглэхэ, мүн буряад зоной, түүхэ шэнжэлхэдэ нютаг үгэнүүдэй шухала байһаниинь мэдээжэ. Мүн тэрэшэлэн бэе бэеэ бүри һайнаар ойлгодог болохын тула нютаг нютагта хэлсэдэг онсо өөрсэ үгэ хүүрнүүдые һайса мэдэхэ ёһотойбди. Нэгэтэ иимэ ушар болоо һэн. Баргажанай, Сэлэнгын хоёр нүхэд уулзаад, баргажанайхинь «авторучкаяа арилгааб» гэѳ. Тиихэдэнь «арилгаха» гэжэ үгые Сэлэнгын хүнэй «аршаха, сэбэрлэхэ» гээд һанаһаниинь, тэрэнь «үгы болгохо, гээхэ» гэһэн удхатай байшоо. Баһа нэгэ иимэ ушар болоһон гэхэ. Хори цонгоол хоёр уулзаад, хоринь: «Һонин юутэйбта?» гэжэ асуугаа. Цонгоолынь: «Хонич үгыб дээ, нэгэ хэдыл ямаатайб» гээ ха (цонгоолнуудай нютаг хэлэндэ «һ» абяан хэлэгдэдэггүй, тиимэһээ һонин гэшыень хонин гэжэ һанаа). Иигэжэ «гээхэ, үгы болгохо» гэхын орондо «сэбэрлэхэ, аршаха», «һонин» гэхын орондо «хонин» гэхэ мэтэшэлэн үгээ буруугаар ойлголсожо байнгүй, үндэһэн хэлэеэ бүри зүбөөр ойлгохын, улам баяжуулхын тула нютаг хэлэнүүдээ һайнаар мэдэдэг байхамнай ехэл шухала болоно.

Хөөрөөнэй буряад хэлэн мүнөө үедэ баруун, зүүн, урда буряадуудай — иимэ гурбан бүлэг нютаг хэлэнүүдһээ бүридэнэ. Баруун буряадуудай нютаг хэлээр Эрхүүгэй областиин буряадууд, мүн Буряадай АССР-эй Түнхэнэй, Захааминай, Ахын, Баргажанай, Кабанскын аймагуудай буряадууд хөөрэлдэнэ. Энэ бүлэг диалектнүүдэй тоодо Нижнеудинскын, Алайр-Үнгын, Бооханой, Эхирэд-Булгадай (тэрэшэлэн Ойхоной), Качугай, Баргажанай, Байгал-Хударын, Түнхэнэй, Захааминай буряадуудай нютаг хэлэнүүд ороно.

Зүүн буряадуудай нютаг хэлээр Шэтын областиин буряадууд (хамниганууднаа бэшэниинь), мүн Яруунын, Хориин, Хэжэнгын, Загарайн, Мухар-Шэбэрэй, Бэшүүрэй, Ивалгын, Сэлэнгын (цонгоолнуудһаа бэшэниинь) аймагуудай буряадууд хөөрэлдэнэ. Энэ бүлэг диалектнүүдэй тоодо хоришуулай, хойто-сэлэнгынхидэй нютаг хэлэнүүд ороно.

Урда буряадуудай нютаг хэлээр Буряадай АССР-эй Зэдын, Хяагтын, Сэлэнгын (Ноёхон) аймагаархин, мүн Шэтын областиин Огшоогой, Хэрын, Дульдаргын, Карымай, Шэлкын районуудай зон хөөрэлдэнэ. Энэ бүлэг диалектнүүдэй тоодо цонгоолнуудай (тэрэшэлэн Алтайн ашаагадай), сартуулнуудай, мүн Ононой, Шэлкын хамнигануудай нютаг хэлэнүүд ороно.

[Үргэлжэлэлынь хожом гараха].

Хилын саанаһаа

ТАСС АПН

...НИ БАРИСААН ...ХАЙ ДОГОВОР

...Индиин талын ...—Ланкагай ...говорой проек... дамжуулба г... ...гагай гадаадын ...нистр Ранджан ...журналистнууд... Мүнөө үедэ Га... ...дэй министер... ...шанкалжа бай... ...элсээ баталха ...аар угээ ойл... ...лготойгоор он... ...артинуудай, бу... сад эмхинүүдэй түлөөлэгшэдтэй зүбшэлэлгын хөөрэлдөөнүүд һаяын үдэрнүүдтэ үнгэргэгдэхэ юм. Договорто хабаатай асуудалнууд амгалан тайбан байдал сахиха Индиин хүсэнүүдые арал дээрэһээ гаргалгатай холбоотой бэшэ юм гэжэ Р. Виджератне тэмдэглээ. Мартын 31 болотор Инди өөһэдынгөө сэрэгүүдые Шри-Ланкаһаа сум гаргаха ялгануудые абаха аабза гэжэ найдажа байнаһаа тэрэ мэдүүлбэ.

ЗАКАВКАЗИДАХИ БАЙДАЛ ТУХАЙ

Азербайджан болон Армениин хоорондохи үндэһэ яһатанай хёмороо зүришэлдөөе болюулхын тула совет хүтэлбэриин абажа байһан шиидхэхы хэмжээнүүдые гадаадын олонниитэдэ мэдээсэлнүүдые дэлгэрүүлэн тараадаг хэрэгсэлнүүд дэлгэрэнгыгээр шэнжэлнэ. Газетэнүүд болон телевидениин шэнжэлэгшэд иимэ хэмжээнүүд абтаха баатай болоо, ухаан бодолоороо ойлгожо, бодолгүй ябадалаа зогсоохын тула совет хүтэлбэри хоёр республикын эрхэтэдтэ хандаһан байна гэжэ тэмдэглэнэ.

АНГЛИ. Гадаадын хэрэгүүдэй ба харилсаанай хэрэгүүдэй талаар гүрэнэй министр У. Уолдгрейв Би-би-си гэдэг телекомпанида интервью үгэхэдөө, Совет Закавказидахи байдал тухай асуудалда харюусахадаа, тус районодо хуули ёһо, гурим абтаха болоо гэжэ Великобританиин правительство тоолоно гэжэ мэдүүлбэ. Тэрэнэй һанамжын ёһоор, «имагтал үндэһэ яһатадай, угсаатадай хоорондохи хёмороо зүришэлдөөнүүдэй, үндэһөөр һүжэрөөгдэһэн харата муухай ябуулгануудые гуримшуулхын тула арга хэрэгсэлнүүдые олохо болоно».

ФРАНЦИ. Тэндэ ажаһуудаг арадуудай хоорондохи удаан болзоротой амгалан тайбан эрхэ байдалые Закавказида һэргээжэ болохо гэжэ найдажа байнаһаа гадаадын хэрэгүүдэй министр Р. Дюма СССР-эй гадаадын хэрэгүүдэй министр Э. А. Шеварднадзеда эльгээһэн бэшэг соогоо элирхэйлбэ гэжэ Франциин МИД-эй түлөөлэгшэ мэдүүлээ. Тэндэ боложо байһан уршагта үйлэ хэрэгүүд Францида хүшэр бэрхэшээлтэйгээр угтагдаа. Энэ райондо шэнэ хёмороо зүришэлдөөнүүд гарахагүй аабза гэжэ найдажа байнаһаа документ соогоо мэдүүлбэ.

ИТАЛИ. «Азербайджанай хэрэгтэ хамааралсалга оршон байдалые һайжаруулнагүй. Эндэхи байдалые һэргээхэ һэдэлгэ тухай тэндэ хэлэгдэнэ. Нэгэ нэгэнэйнгээ үгые ойлгохогүй хоёр талые һалгаахын аргагүй байна» гэжэ Италиин гадаадын хэрэгүүдэй министр Д. де Микелис хэлэһэн үгые «Унита» болон «Темпо» газетэнүүд толилбо.

ФРГ. «Советскэ Союзда бэелүүлэгдэжэ байһан демократическа хубилалтанууд эрьешэгүй байна» гэжэ ФРГ-гэй гадаадын хэрэгүүдэй министр Г.-Д. Геншер Австриин журналистнуудтай хөөрэлдэхэдөө хэлээ. Азербайджан болон Армениэхи байдал тухай Боннай гадаадын политическэ албан зургаанай хүтэлбэрилэгшэ хэлэхэдээ, эдэ республикануудта үүдхэгдэжэ байһан гурим буса ябуулгануудые усадхалгада сэрэгэй частьнуудай хабаадажа байһаниинь зүб гэжэ мэдүүлбэ. Тэрэнэй хэлэһэнэй ёһоор, сэрэгүүдэй ябуулганууд хадаа эндэхи байдалые хатуу шанга болгохо, хашегта харшалалтануудые һэргээхэ ябадал бэшэ, харин граждан дайе зайсуулан сараха гэһэн һэдэлгэ болоно гэжэ ойлгонобди.

США. Ороной гүрэнэй департаментын тусхай түлөөлэгшын мэдүүлгэ соо иигэжэ хэлэгдэнэ: «Бакуда болоһон харата муухай үйлэ хэрэгүүдтэ хүнүүдэй алуулһан тухай дуулахадаа, гүнзэгы сэдьхэлһээ һанаагаа зобобобди. Шуһа адхаралгата ябуулганууд һаяар зогсоогдохо, эндэхи арад түмэн ухаатай сэсэн, бэеэ баринги байнаһаа харуулха аабза гэжэ найданабди. Оршон байдалые гуримшуулан һэргээхэнэй һүүлээр хоёр талын хоорондохи арсалдаа хэрүүлнүүдые эбэй ёһоор гуримшуулха тухай хөөрэлдөөн дары түргөөр эхилхэ байха гэжэ найданабди».

ЯПОН. Японой премьер-министр Т. Кайфу Бакуда онсо байдал тогтооһон тухай журналистнуудай асуудалда харюусахадаа, иигэжэ мэдүүлбэ: «Эдэ хэмжээнүүдэй олон хүнэй ами наһа таһалһан ушарынь һанаа ехээр зобооно, зүрхэ сэдьхэл доһолгоно. Хүнэй ами наһые хүндэлхэ шухала. Үндэһэ яһанай хёмороо зүришэлдөөнүүдые уламжалан, эбтэйгээр гур... журамые һэргээхын т... иимэ хэмжээнүүд абтаа... һанакаб».

Хүн ба байгаали

УРГАХЫЕНЬ ХҮЛЕЭЕЛ

Загарайн районой (гансашье энэ районой бэшэ ёhотой) ой модоной баялиг жэлhээ жэлдэ хорожо, мүнөө үедэ эндэ ехэ хүндэ хүшэр байдал тохёолдонхой. Гушаад онуудhаа эхилжэ, хайра гамгүйгөөр отологдожо байhан ой тайга хүсэ тамираа алдаhан, улаан голдоо хүрүүлhэн баатартал дуугүй hажадаг боложо байнхай. Шулуутайн, Хүрбын, Ивалгын леспромхозуудай, ой модоной түлишын территориальна нэгэдэлэй Горхоной участогай, олон тоото колхоз, совхозуудай ой модон хүсэтэ хюрөөнүүдээр таhа тайрагдана. Тиихэдэ районуудай хэрэглэмжэдэ — гэр байра барилгада — бирагүй бага модон үгтэнэ. Эдэнэрэй эрилтэ оройдоол 50—60 процент хангагдана. Иигэжэл байрагүй гэр бүлэнүүдэй байдал hайжарнагүй бшуу. Загарайн районой гүйсэдкомой сесси дээрэ энэ асуудал зүбшэн хэлсэгдэжэ, «Забайкаллес» нэгэдэлэй ба ой модоной түлишын территориальна нэгэдэлэй эмхинүүдэй бэлэдхэдэг ой модоной хэмжээе эрид бага болгохо, үгышье hаа, тэдэнэй модо хюрөөдэхыень огто хорихо тухай республикын Министрнүүдэй Соведые гүйха гэhэн шиидхэбэри абтаа бэлэй.

Хандагатайн ойн ажахын хүдэлмэрилэгшэд тайгада эхилhэн түймэрые тэрэ дары элирүүлжэ, зэмэтэй хэн нэгэниие баряад, яла түлэхыень баадхадаг hайн заншалтай. Жэшээнь, харгын хүдэлмэришэдэй бригада (бригадирынь П. С. Матвеев) болгоомторгүйгөөр түймэр табижа, эндэ 39 гектар ойн дүрэхэдэнь, долоон зуугаад түхэригэй яла эдээндэ ашагдаа бэлэй. Иигэжэ энэ ой соо миин, зугаахин ошогшод ехэ наридаг болоо.

Урдахи жэлнүүдтэй сасуулхада, үнгэрэгшэ жэлдэ хоёр дахин үсөөн түймэр болоо. Хүн зон ямаршье зүбшөөлгүйгөөр ой модо отолдог байна. Гурбан жэлэй туршада Хандагатайн ойн ажахыда иимэ 23 ушар элирүүлэгдээ юм. Зэмэтэй зондо 20 мянган түхэригэй яла ашагдаа. Загарайн ойн ажахыда энэл хугасаа соо 8 хүн өөрынгөө дураар модо унагаагаа. Эдэнэр 910 түхэригэй яла мүн лэ түлэхэ баатай болоо hэн. Зэмэтэй хорёод зон сүүдэй ёhоор харюусаха юм.

Ой модо тариха хүдэлмэри яhала урагшатайгаар ябана. Тарилгын түсэб жэл бүри дүүргэгдэдэг. Гэбэшье, халсар, хооhон дайданууд бии байhаар лэ зандаа. Ганса Хандагатайн ойн ажахыда 6,8 мянган гектар талмай ой модогүй, хооhон байна. Хуушан ойе харууhалха хүдэлмэри муушаг ябуулагдана. Тиимэhээл Зэргэ гэжэ газарта ой модон угаа үсөөн, хооhон дайда гэжэ хэлэмээр.

Элдэб хаядаhаяа ой модон соогуур обоолон хаяха гээшэ жэгшүүрилтэ хэрэг. Харин мододой дундуур алхалбал, эндэ-тэндэ обойжо хэбтэhэн хаядаhа харахат. Эндэ зоной гэрhээшье, малайнгаа байрануудhаашье асарhан бог шорой барилгын голодоhоншье бии. Химическэ утэгжүүлгэнүүд мүн лэ эндэ хаяатай. Эрьеынь мододой гамгүйгөөр отологдоhонhоо боложо, Брянка гол шэргэжэ байна. Мүнөө дээрээ Үнэгэтэйн ба Онохойн лесничествэнүүд соо бэеэ хүсэhэн модон унагаагдана. Тиихэтэй хамта модо хюрөөдэлгын технологи хазагайруулха ушарнууд үзэгдэнэ. Ойн ажахын хүдэлмэрилэгшэд эдэ бүгэдые шалгаха, мууень усадхажа, зэмэтэйшүүлые хэhээжэ байха ёhотой аад, гараа хабсараад лэ hууна, энэ талаар мүртэй ажал хэнэгүй. Ойн баялигые гамтайгаар хэрэглэхэ, хожороохогүй, шэнээр ургахыень хүлеэхэ гэхэ мэтээр үнэн зүрхэнhөө оролдохо саг газаамнай тулажа ерэнхэй бшуу. Тиимэhээ бүгэдые энэ нангин хэрэгтэ хамсыгаа шуугаад хабаадахыень уряалнаб.

М. ХИТАРОВ,
байгаали хамгаалха Загарайн комитедэй гүрэнэй инспектор.

Түрэл нютагаймнай түүхэhээ

ҮЕ САГАЙ ГЭРШЭНҮҮД

Оронойнгоо түүхээр, илангаяа «сагаан толбонуудаар» совет хүнүүд hүүлэй үедэ тон ехээр hонирходог болонхой. Газетэ, журналнуудта гарадаг материалнууд энээниие гэршэлнэ. Бодото баримта, документнүүд манай түүхын элдэб шатануудые эгээл эрхимээр харуулха аргатай.

Хубилган шэнэдхэлгын, демократи үргэдхэлгын долгин архивуудташье хүрэжэ ерэнхэй. hүүлэй хоёр жэл соо урдань нюуса байhан олон документнүүдые хэрэглэмжэдэ оруулха талаар ехэ хүдэлмэри бэелүүлэгдээ.

Буряадай АССР-эй Түбэй гүрэнэй архив соо хадагалагдадаг хизаарлалта, хорюултай 22,7 мянган хэрэг, дэбтэрнүүд соохоо — тэдэнь архивай ниитэ хэмжээнэй 6 процент болодог байгаа — «нюуса» гэhэн тэмдэг 15,9 мянган (73 процент) хэрэгүүдhээ хуряагдан абтаа. 30—50 онуудай түүхэдэ хабаатай эдэ документнүүд үнгэрhэн сагай үйлэ хэрэгүүдые, элдэб ябадал, үзэгдэлнүүдые, тэдээгээр дамжуулан, манай нютаг, ороной зоной хуби заяануудые тобойсо гэршэлэн харуулна ха юм.

Тэрэ үедэ олон зониие хэзээгы шэрүүнээр hүрдүүлэн, hунгаха эрхэнүүдыень ягаад хаhаhан тухай манай архивай «Түбэй hунгуулиин комисси» гэhэн фонддо хадагалагдадаг документнүүд соохоо мэдэнэбди. «Лишенец»—«эрхэhээ хаhагдаhан» гэжэ нэрэтэй болохо гээшэ саашадаа мүрдэлгэ, хюдалгада орохо, ажалhаа гаргагдаха аюул, хойшолонтой байгаа ха юм. Хүнүүд эдэ эрхэнүүдээ бусаахыень гүйдаг hэн. Гүйсэдкомууд, БМАССР-эй ЦИК (Түбэй гүйсэдхэхэ комитет) хэдэн мянгаад иимэ гомдолнуудые харахадаа, олонхи ушарта арсадаг байhан юм. Жэшээ болгон, хэдэн иимэ шиидхэбэринүүдые дурадхая.

1929 оной майн 13—16-да Хориин аймагай hунгуулиин комисси тус тус сельсоведүүдээр эрхэhээ хаhагдаhан хүнүүдэй список, гомдолнуудые хаража үзөөд, иимэ шиидхэбэри гаргаа:

«...3. Хасууртайн сельсоведээр:

45] Солдатов Нестор Васильевич hамгантаяа — уставщик hэн тулань 15-дахи статьягай «М» пунктаар арсаха...

86] Ботова Анка — хитад хонжоо наймаашанай hамган hэн тулань 15-дахи статьягаар арсаха...

13. Үдын сомоноор:

...217] Базаров Ширап hамгантаяа — нэгэ бүлэ соо hуудаг эрхээ хаhагдаhан Базар Зориктуевай хүбүүн hэн тулань 15-дахи статьягай «П» пунктаар арсаха» гэхэ мэтэ.

1931 оной мартын 9-дэ Үнэгэтэй hууринда үнгэргэгдэhэн hунгуулиин комиссиин заседани дээрэ **«Воробьёв Александр Михайловичые (42-той) hунгаха эрхыень хаhаха тухай асуудал шагнаба. Тоггообо: Воробьев Александр Михайловичай шажан мүргэлэй санаартан (дьякон) байhан тула, б) урдань 1926 он болотор 2 батраагуудые дарлаhан тула... hунгаха эрхыень хаhаха, хани нүхэрhөө материальна талаараа дулдыданги байдаг hамгыень, Воробьёва Елизавета Ивановнае (42-той), тэрээнтэй хамта эрхыень хаhалсаха».**

1930 оной мартын 30-да Верхнеудинскын нэгэн эрхэтэн эхэнэрhээ ороhон мэдүүлгэ хараад үзэе: «...Би өөрын гэртэйб, квартирадаа зониие байлгаhанай түлөө 35 түхэригhөө 45 түхэриг хүрэтэр мүнгэ абадагби. Гэбэшье hургуулиин наhанай —16-тай, 14-тэй ухибүүд, тэрээнhээ гадна 5-тай хүбүүн, 21-тэй басаган, профсоюзай гэшүүн, минии тэдхэмжэдэ байдаг, би өөрөө 40-тэйб, мүнөө үедэ ажалгүйб, энэниие Танда ойлгуулаад, юундэ hунгаха эрхыемни хаhаба гээшэб гэжэ мэдэхэ хүсэлтэйб. Минии түрүүшын хүбүүн, 16-тай Викторэй, комсомолец байhые юундэ хараада абаагүй гээшэб! Тэрэмни, эжы, юундэ hунгаха эрхыешни хаhаба гээшэб, камайе удаан болонгүй комсомолhоо гаргажа болохо, бидэ нюдарган баяндай бэшэ, харин шулуу хайдаг хүдэлмэришэнэй ухибүүдбди, тиимэhээ hунгаха эрхыемнай хаhаха ёhогүй гэжэ уhа нюдэ Солотерео Серхирна. Гэртэйшье hаами рээнhээ эхэ олзо абтана гэжэ тооложо болохогүй. 5 хүнэй 45 түхэригөөр ажамидархань хүндэ байна. Бэеэ дааhан хүдэлмэришэнгүйбди, мүнөө үедэ эсэгэмнай үгы. Эсэгэмнай 1921 ондо наhа бараад, гэрээ манда орхёо. Тэрэнь ажабайдалдамнай нүлөө үзүүлжэ байна ха юм. Тиин горсовет манай байдалые анхаралдаа абангүй, гансал 45 түхэригые урдаа баряад, дуугаа үгэхэ эрхыемнай хаhабал даа. Тиимэhээ гомдолтойгоор хандаха баатай болобоб...».

Иимэ мэдүүлгэнүүд БМАССР-эй Хүдэлмэришэн-таряашадай инспекциин дэргэдэхи гомдолнуудай бюродо тон олоор ородог hэн. Тэдээн соо — хүнүүдэй зоболон, сэдьхэлэйнь уйдхар, үбшэн.

«БМАССР-эй хүдэлмэришэн-таряашадай инспекци» гэhэн фонд соо 30-аад онуудта болоhон гүрэнэй аппарадай шалгалта тухай документнүүд олон. «Шалгалтын зорилго хадаа аппарадые гажа буруу, харша этэгээдүүдhээ сэбэрлэхэ ябадал болоно. Аппарадай онсо арга дүршэлые, hэримжэтэй байлгые, хүдэлмэриин шадабариие, тодорхойлбол, ажал хэрэгэйшье, политикынье талаар тус тус хүдэлмэрилэгшэ бүхэнэй дэдэл шадабариие шалгалта», — гэжэ инструкци соо заагданхай.

Жэшээнь, 1930 оной мартын 11-дэ Кульскда болоhон госаппарадые сэбэрлэлгын талаар заседани дээрэ иимэ тогтоол абтаа hэн: **«Эпов К. гэгшын нюдарган баяшуулай дундаhаа (эрхээ хаhагдаhан хүнэй хүбүүн) гараhан, кооперативай түрүүлэгшэ байхадаа, мүнгэ зөөри үриhэн хадань, мүн нюдарган баяшуултай холбоотой байhанайнь «имагтал ажалhаа айдаг хадаа коммунада, коллективтэ орохо дурагүй байна» гэжэ үгытэйшүүлые хардаhанайнь түлөө ээлдэг hунгамал тушаалнуудhаань — сельсоведэй гэшүүнэй, газар ажалай бүлгэмэй эмхиэлжэтын, ТОЗ-ой правлениин түрүүлэгшын тушаалнуудhаа гурбан жэлээр сүлөөлхэ».**

Архивай үшөө нэгэ документ — 1930 оной февралиин 17-до бэшэгдэhэн, Сэлэнгын районой Загастайн сомоной нюдарган баян Санхажинов Балдоржиин зөөриие бүридхэлдэ абаhан бэшэг тэрэ сагай эрхэ байдалые хурсаар гэршэлнэ: **«1]. Түмэр голтой хоёр моортэй тэргэ — 1, 2]. 4 ханатай гэр — 1, 3]. Модон голтой хоёр моортэй тэргэ — 1, 4]. Сепаратор, тоhо бүлэдэг түхеэрэлгэтэйгээр — 1, 5]. Оёдолой машина — 1, 6]. Хонид — 20, 7]. Жэжэ хонид — 5, 8]. Ямаад — 5, 9]. Жэжэ ямаад — 2, 10]. Морид — 3, 11]. Жэжэ эбэртэ мал — 4, 12]. Томо буха — 1, 13]. Хурьгад — 11, 14]. Самовар — 1».**

Бүридхэлэй энэ бэшэгээр тухайлхада, тус ажалша нюдарган баян бэшэ, харин дунда шадалтан гэжэ тодорхойлхоор. Хэhээлтэдэ, мүрдэлгэ, хюдалгада дэмы ороhон хэды иимэ «нюдарган баяшуул» байгааб даа!

Эндэ дурадхагдаhан документнүүд шэнээр нээгдэhэн фонднуудай багахан лэ хубинь болоно. Гэбэшье совет обществын түүхые шэнээр харуулха хэрэгтэ тэдэшье нэмэри болохо зэргэтэй.

С. АЮШЕЕВА,
Буряадай АССР-эй Түбэй гүрэнэй архивай хүдэлмэрилэгшэ.

Спорт

СУУТА БАРИЛДААШАДАЙ ШАНГУУД

Суута совет барилдаашад — Олимпиин наадануудай чемпионууд, дэлхэйн оло дахин чемпионууд, эхир хүбүүд Анатолий болон Сергей Белоглазовуудай шанда хүртэхын түлөө дүрэ булялдалгын барилдаагаар Буряадай АССР-эй Арадай эрдэм hуралсалай министерствын түрүү hуури эзэлгын мүрысөөн hаяхан Спортын байшан соо болобо.

Улаан-Үдэ, Шэтэ, Эрхүү болон Якутск хотонуудай, Агын ба Усть-Ордын автономито округуудай, манай республикын хүдөөгэй 16 районой 1975—1976 онуудта түрэhэн 280 эдир барилдаашад зургаадахяа үнгэргэгдэhэн заншалта мүрысөөндэ хабаадаа. Алдар солоор бадарhан суута спортсменүүд «Динамо» бүлгэмэй нэрэ хүндые хамгаалдаг байгаа. Тиимэhээ «Динамо» бүлгэмэй Буряадай республиканска соведэй манай Арадай эрдэм hуралсалай министерствэтэй хамта заншалта наада эмхидхэhэниинь өөрын hүлдэтэй юм.

Эхир хүбүүдэй спортивна амжалтанууд тухай, ажабайдал тухай хөөрэhэн фото-зурагуудай стенд түхеэрэгдэhэн байгаа. Ушар иимэhээ эдэ бүгэдэ ургажа ябаhан эдир барилдаашадта хүмүүжүүлхы ехэ удхатай байба гэжэ hанагдана. Теэд иимэ бүхэ, иимэ суутай бэрхэ барилдаашад болохые хэн эдир наhандаа хүсэхэгүйб даа?! Гадна нютаг нютагуудта залуу тренер хүбүүдэй ямараар хүдэлжэ байлгын харалга эндэ болобо. Сэхыень хэлэхэдэ, городто ажаhуудаг хүбүүд hулаар барилдажа, хангалтагүй үрэ дүнгүүдые түйлаа.

Зай, эхинhээнь тобшохоноор хөөрэе. Хяагтын-Адагай дунда hургуулиин 8-дахи классай hурагша Гена Цыбденов Түнхэнhээ ерэhэн Женя Шонхоровтой уулзахадаа, яаха аргагүй булюугаар шүүжэ, 32 килограммай шэгнүүртэн соохоо шалгарба. Удаадахи шэгнүүртэ Түнхэнэй командын гэшүүн Дамба Молонов Захааминай районой Михайловкын дунда hургуулиин 9-дэхи классай hурагша Ильча Сокольниковтой барилдахадаа, 5:0 тоотойгоор диилэжэ ябатараа, hэримжээ алдахатайнь сасуу, Илья ташаалдин хаяжа, нюргалдуулан унагаагаа. Теэд яахаб, спорт хадаа спорт ха юм даа.

38 килограмм. Түнхэнэй районой Толтойн дунда hургуулиhаа Аркадий Комиссаров Аршаанай hургуулиhаа Сергей Маланхановтай уулзаба. Тэнсүү шанга тэмсэл болсо. Бар хүсөөрөө булюу байhан дээрэhээ А. Комиссаров 7:2 тоотойгоор шүүгээ. Зүгөөр С. Маланханов илалта түйлаха нугаршагүй хүсэл эрмэлзэлтэй байhанайнгаа түлөө тусхай шанда хүртэбэ.

Майска районой дунда hургуулиин hурагшад Яхадай АССР-эй нэрэ хүндые хамгаалба. Энэ hургуулиин hурагша Станислав Колосов Зэдын районой Петропавловкын дунда hургуулиин hурагша Александр Саликовые тогтоон торгонгүй шүүжэ, командадаа түрүүшын илалта асарhан байгаа. Удаадахи хоёр шэгнүүртэ яхад хүбүүд хибэс дээрэ гараба. Хэжэнгын районой Үлзытын дунда hургуулиин hурагша Түмэн Жамсаранов Василий Брызгаловтай уулзахадаа, бар хүсөөрөө булижа, минута үлүүхэн саг соо диилэжэрхёо. Зүгөөр Иннокентий Захаров Ивалгын командын гэшүүн Бимба Ринчиновые бүришье бага саг соо илажа, сугларагшадай зүрхөө альга ташалгаар үгтагдаба.

50 килограмм. Захааминай районой Михайловкын дунда hургуулиин hурагша Виктор Бакшеев бэлигтэй бэрхэ барилдаашан боложо ябаhанаа харуулаа. Хяагтын районой Алтайн дунда hургуулиин hурагша Бата Томитовhаа тэрэ шангахан шалгалта абаhан байха юм. Б. Бакшеев илалта түйлахаhаа гадна, эгээл гоё hайхан арга дүрэтэй барилдаашан гэгдэжэ, тусхай шангай лауреат болоо.

Саашанхи хоёр шэгнүүртэ Баргажанай районой Баян-Голой hургуулиин hурагшад шалгарба. Баяр Ринчинов — Агван Базаровые (Хэжэнгэ), Дима Содбоев Валерий Архиповые (Загарай) очкогоор диилэhэн байха юм.

Хурамхаанай районой Дэрээнэй дунда hургуулиин hурагша Женя Соколов онсо өөрын арга дүрэтэй барилдаашан боложо ябана. Тэрэ Бургалтайн hургуулиhаа ерэhэн Владик Буянтуевые «бүдэрүүлжэ», 63 килограммай шэгнүүртэ эрхимлээ.

Бусад шэгнүүрнүүдтэ Анатолий Ушаков (Загарай), Олег Болонев («Динамо»), Андрей Скрябин (Якутск), Сергей Скуратов (ДЮСШ-7) гэгшэд илалта түйлаба. Агаhаа Дамдин Жанчипов, Усть-Ордаhаа Саян Сонтохонов, Прибайкалиhаа Костя Цыдыпов, Мухар-Шэбэрhээ Сережа Ларьков, Хурамхаанhаа Баатар Очиров, Яруунаhаа Чингис Нямбуев, Сережа Базаров болон бусад гоё hайханаар барилдажа, шангай hууринуудта гараhан байгаа.

Мүрысөөнэй дүнгүүдээр Хурамхаанай районой команда (тренерынь Э. Б. Гулгенов) онсо шалгаржа, түрүү hуури эзэлбэ. Түнхэнэй районой эдир барилдаашад (тренерынь С. Р. Ардуев) хоёрдохи hуурида гараа. Баргажанай районой hурагшад (тренерынь В. Э. Ринчинов) гурбадахи шанда хүртэбэ. Хяагтада Владимир Гармаев, Хэжэнгэдэ Дашинима Цыбиков, Захааминда Жаргал Данзанов болон бусад залуу тренернүүд эдэбхитэй hайнаар хүдэлнэ гэжэ тэмдэглэлтэй.

— Алдар суута барилдаашадай шанда хүртэхын түлөө танай республикада үнгэргэгдэдэг мүрысөөн жэлhээ жэлдэ «хүдэржэжэ», олоной хабаадалгатай боложо байна. Манайшье хүбүүд энээндэ хабаадахадаа, нэн түрүүн мэргэжэл шадабаряа дээшэлүүлхэ гэhэн зорилго урдаа табяа hэн. Зүгөөр гурбан хүбүүдэйнгээ алтан медаляар шагнагдаhандань урма баяртайбди,— гэжэ Яхадай АССР-эй Майскын хүүгэдэй спортын hургуулиин ахалагша тренер П. Д. Неустроев хөөрэбэ.

Мүрысөөн hайнаар эмхидхэгдээ гэжэ онсолон заалтай. Энэ талаар «Динамо» бүлгэмэй Буряадай республиканска соведэй, республикын Арадай эрдэм hуралсалай министерствын хүтэлбэрилэгшэд ехэ габьяатай юм. Илагшадта Хүндэлэлэй грамотанууд, гоё hайхан медальнууд, дурасхаалта бэлэгүүд барюулагдаа.

Б-М. ЖИГЖИТОВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: шанга тулалдаанай үе.

В. ГАРМАЕБАЙ фото.

ҮГЭҺЭН ХҮН ҮГЫРХЭГҮЙ

Мүнөө жэлдэ Эб найрамдалай совет жаса социальна программануудые бэелүүлгэдэ 100 миллион шахуу түхэриг үгэхэ юм. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай инвалидуудта туhаламжа үзүүлхэ, сэрэгшэд-интернационалистнуудай аргалуулжа, хүсэ тамираа hэргээхэ түбүүдые байгуулха, нүхэрhөө үлэhэн эхэнэрнүүдтэ ба үншэн ухибүүдтэ хүнгэлэлтэнүүдые олгохо зорилгоор энэ мүнгэ зөөри хэрэглэгдэхэ байна. Шэнэ жэлдэ абтаhан энэ шиидхэбэри ядуу тулюур байдалтай олохон хүнүүдые баярлуулха ёhотой.

Рождественскэ бэлэгүүдые хэхэ, үгытэй хүнүүдтэ түлбэригүй үдын хоол эмхидхэхэ, үргэмжын концертнүүдые эмхидхэхэ гэхэ мэтые бидэ олон жэлнүүдтэ хэрэгсээдэггүй байгаабди. Хуби заягүй хүнүүдэй байдалые зааханшье хүнгэдхэхые оролдожо, эдэ hайн hайхан ёhо заншалнуудые hэргээжэ байнабди. Шэнэ жэлэй үдэрнүүдтэ түрүүшынхээ гансашье өөhэдыгөө сэнгээхэ тухай бэшэ, мүн танил бэшэ хүнүүдэй эрилтэ хэрэглэмжэнүүд тухай анхарал оролдолго гаргаабди.

Ороной олохон хото городууд болон hуурин тосхонуудhаа абтаhан ТАСС-ай богонихон мэдээсэлнүүд энээниие гэршэлнэ. Таджигай «Новый свет» кооперативай үншэн ухибүүдтэ эльгээhэн яблока, виноград, лимон ашаhан самолет Ленинградта буугаа hэн. Душанбедэ тулюур байдалтай хүнүүдтэ түлбэригүй үдын хоолнууд эмхидхэгдэнэ. Москвагай Залуушуулай ордон соо «Леопольдо миисгэйдэ айлшаар» гэhэн хүхюун нааданда үншэн ухибүүд ба шадал бегатай айлнуудай ухибүүд сугларaa бэлэй. Латвида «Энэрхы сэдьхэл» гэжэ бэшээтэй машинануудай рейснүүд шэнэ жэлэй hайн hайхан эдэбхи үүсхэлнүүдтэ эхи табижа үгөө. Олон ухибүүдтэй айлнуудта, мүн ухибүүдэй ба үндэр наhатайшуулай байшангуудта ажаhуугшадта бэлэгүүдые хэхын тула ярмагууд эмхидхэгдэhэн, хубсаhа хунар, үргэл суглуулагдаhан байгаа. Харьковска областиин интернат hургуулинуудта табяад Жабар үбгэд айлшалжа, бэлэгүүдые барюулаа hэн. Нютагай театрнуудай артистнууд hайн дураараа энэ хэрэг эмхидхэhэн байгаа.

В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй жасын январиин 7-до эхилhэн рождественскэ үзэгдөөгүй ехэ телемарафониие бүхы оромнай, мүн гадаадын оронуудай олохон хүнүүд хараhан, хабаадаhан байна. 24 часай программа Жасын ажал ябуулгада бултанай анхарал хандуулжа, тэрэнэй хэмжээ ябуулгануудаа хабаадахые уряалаа бэлэй. Марафоной хэхад замай гаталагдаад байхада электронно табло дээрэ 37 миллион түхэригэй үргэл оруулагдаа гэжэ харуулагдаа hэн.

Общество ухибүүд тухай түбхын түрүүн анхардаг гэшэ ааб даа. Зүгөөр гансашье тэдэнэртэ туhаламжа хэрэгтэй болодоггүй. Энэрхы сэдьхэлэй ба элүүр энхын бүхэсоюзна жаса ажалша коллективүүдтэ, эмхи зургаануудта, хилын саана ажаhуудаг орон нютагайнгаа хүнүүдтэ хандахадаа, манай орон соо ганса бэе 10 миллион наhажаал хүнүүд ба инвалидууд тоологдоно, 700 мянга гаран хүнүүдэй хойноhоо хаа руулха хэрэгтэй гэжэ hануулаа hэн. Ондоо хүнэй уйдхар гашуудалые сэдьхэлдээ дүтөөр хүлеэн абадаг бүхы хүнүүдые энэрхы сэдьхэлэй хүдэлөөндэ хабаадахыень hайн дуранай жасын эмидхэгшэд бултанине уряалаа бэлэй.

Газарай хүдэлэлгэhөө хохидоhон Армениин арадта олон миллион эрхэтэдэй үнэн зүрхэнhөө туhалhан ябадал хүнүүдэй энэрхы hайхан сэдьхэлэй арга боломжонуудые харуулаа hэн.

Ядуу тулюур хүнүүдэй байдалые хүнгэдхэхые оролдожо, эмхи зургаанууд элдэб шиидхэбэринүүдые абана. Казахстанай Министрнүүдэй Совет республиканска бюджедhээ пенсинүүдтэ мүнгэ нэмэжэ түлэхэ зорилгоор 15 миллион түхэриг хубаарилаа hэн. Старокраматорско машина бүтээлгын заводой олон хэhэгээр гарадаг заводской газетын редакциин багахан коллектив нютагай ухибүүдэй байшанда 9 мянган түхэриг үгөө hэн. «Позиция» гэhэн газетэ худалдажа, энэ мүнгэ олоhон байгаа. Партийна түлбэриин зарим хубиие өөhэдынгөө дураар хэрэглэхэ эрхые хэрэглэжэ, Комсомольск-на-Амуре хотын Ленинскэ комсомолой нэрэмжэтэ судна бүтээлгын заводой коммунистнууд партийна түлбэриин зарим хубиие элүүрые хамгаалгын эмхи зургаануудта үгэхэ шиидхэбэри абанхай.

Тусхай жасануудай эмхидхэхые хүлеэжэ байнгүй, олон юумэ өөhэдынгөө хүсөөр хэжэ болохо байна бшуу. Петропавловкын түмэр баанхын фабрика тусхай тэмдэгтэй кухниин зүйлнүүдые бүтээдэг болонхой. Тэдэнэйнь табин мүнгөөр үнэтэй болоошье hаа, худалдан абагшад гомдодоггүй: энэ нэмээгдэhэн мүнгэниинь үргэмжын зорилгоор хэрэглэгдэхэ ха юм. Рыбинскдэ шадал багатай хүнүүдтэ түлбэригүй үдын хоолнууд эмхидхэгдэнэ. «Энэрхы сэдьхэл» гэhэн телефон хүдэлдэг болонхой. Киргизэй Ош хотодо социальна хангалгын түб нээгдээ.

Профсоюзууд болон ажалша коллективүүд үргэмжын ажал ябуулга эрхилнэбди гэжэ тоолохогүй байха. Тиибэшье тэдэнэй үзүүлдэг социальна туhаламжын олохон хэмжээнүүд имагтал хүнүүдэй ашаа туhада шэглүүлэгдэнхэй. Мончегорскдо автоколонныаын ажалша коллективэй совет олон ухибүүдтэй жолоошоной бүлэдэ «Раф» гэhэн бишыхан автобус үгөө hэн. Мордовидо электромеханическа заводой профком болон ажалша коллективэй совет урданайнгаа хүдэлмэрилэгшэдэй пенсинүүдтэ мүнгэ нэмэжэ түлэхэ тухай шиидхэбэри абанхай. Совет-баруун Германиин «Лёнвест» предприятиин коллектив үндэр наhатайшуулай байшангуудта 10 мянган пеар гутал түлбэригүйгөөр үгэхэ гэжэ шиидэнхэй. Ревдын, Первоуральскын, Доодо-Тагилай предприятинууд ветерануудта, инвалидуудта, нүхэрhөө үлэhэн эхэнэрнүүдтэ нэмэлтэ туhаламжа үзүүлжэ эхилээ.

Сэдьхэлэй уряагаар hайн hайхан хэрэгүүд бүтээгдэнэ. Гэбэшье эдэ бүгэдэдэ hураха хэрэгтэй бшуу. Тиимэhээ энэрхы сэдьхэлэй «Ленинград» бүлгэмэй дэргэдэ үргэмжын хүдэлөө эмхидхэхэ мэргэжэлтэдэй hургуули нээгдээ hэн. hургуулиин шабинар шалгалта баридаггүй, больницанууд болон үндэр наhатайшуулай байшангуудта хэhэн хүдэлмэридэнь сэгнэлтэ үгтэдэг. Хахад жэлэй туршада hургуулиин шагнагшад медицинын талаар зарим тэды эрдэмтэй болохо, психологиин болон хуулиин талаар лекцинүүдтэй танилсаха юм.

hайн hайхан хэрэгые хүнүүд хэзээдэшье дэмжэдэг гэжэ академик Д. С. Лихачев тоолоно. Манай общество дотор эмхидхэгдэжэ байhан энэрхы сэдьхэлэй ябуулганууд Соёлой совет жасын түрүүлэгшын, СССР-эй арадай депутадай зүб байhые батадхана.

Л. ЕРМАКОВА,
ТАСС-ай шэнжэлэгшэ.

ПРАВДА БУРЯТИИ
Мүнөөдэрэй номерто

Республикын hаалишадай дунда нёдондо жэлдэ дэлгэрhэн социалис мүрысөөндэ Ивалгын районой hуралсалай «Байгал» ажахын hаалишад түрүүлжэ, «Правда Бурятии» газетын Хүндэлэлэй самбарта бэшэгдэбэ. Республика дотороо гурбадахи hуури эзэлhэн Буряад орон дотороо суута Любовь Николаевна Седых мүнөөдэр энэ самбарта бэшэгдэбэ.

Республика дотор өөрыгөө хүтэлбэрилгын, өөрыгөө өөрынгөө олоhон мүнгэ зөөрөөр хангалгын, гуримда орохо концепциин асуудалнуудаар Политическэ гэгээрэлэй байшанда энэ концепциин проектые зохёоhон авторнуудтай ниитын түлөөлэгшэд уулзаhан байна.

«Энэрхы сэдьхэлтэн» гэhэн ниитэ гаршаг доро «Зүрхэнэй дулаагаар» гэhэн гаршагтай Афанасьевтанай гэр бүлэ тухай С. Селиврын томохон статья толилогдоо.

Сэнхир экран

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.30—«120 минута». 9.30 — Мультфильмнүүд. 9.55—«Право на прошлое» — уран hайханай фильм. 2-дохи сери. 11.10—«Владимир Высоцкий. Монолог». 12.25—Хүүгэдтэ зориулагдаhан дамжуулга. 13.25—Соносхолнууд, мэдээсэл. 13.30—Время. 14.00—«Где искать выход?» — баримтата фильм. 16.30—«Лома»—ухибүүдтэ фильм. 17.45—Баримтата фильмүүд. 18.15—Фортепианна хүгжэмэй концерт. 18.45 «16-тай ба тэрээнhээ дээшэ наhатайшуулда». 19.30—Время. 20.00—Тамбовско областиин нютагай Соведүүдэй хүдэлмэриин дүй дүршэл ба шэнэ hунгалтада бэлэдхэл тухай. 20.45—«Уран шүлэгэй долгин дээрэ». 20.50—«Садовскитоной угайхид тухай. 22.00—Время. 22.30—«Гэр байра-2000» ябуулга. 23.30—«Агаарай долгиндо —хүгжэм».

ХОЁРДОХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Үглөөнэй гимнастика. 9.15 — Киножурнал. 9.35, 10.35—Литература. 8-дахи класс. 10.05, 11.05 — Испан хэлэн. 11.35, 12.35—Байгаали шэнжэлгэ. 2-дохи класс. 11.55—Баримтата фильм. 12.05 —«Нэгэдэл: эдэбхи үүсхэл, шамдал ябуулга, ашаг олзо». 12.55—Ритмическэ гимнастика. 13.25—«Хлеб — имя существительное». 3-дахи сери. УЛААН-УДЭ. 18.00 — Киноочерк. 18.20—«И эхом отзовется»—уран hайханай богони фильм. 19.00—Байгал. 19.20 —«Арадай хиналтын экран». 19.50—Буряад орон. 20.35 — РСФСР-эй Верховно Соведэй арадай депутадта кандидат хүдэлмэришэн Александр Ермолаев тухай хөөрөөн. МОСКВА. 21.00—«Амгалан нойрсогты, багашуул!» 21.25—Хоккейгээр СССР-эй чемпионат. «Динамо» (Москва)—ЦСКА. 22.00 —Ритмическэ гимнастика. 22.30 —«Потерявший память из Коленьо»—уран hайханай фильм.

Редактор
Р. Б. ГАРМАЕВ.

Кино, театрнуудта

Бурятский театр драмы имени Х. Намсараева
Б. М. Пурбуев. «Тохёолгон» (Соприкосновенье звезд)— в 19-30.

Русский театр драмы
Завтра —«Звезды на утреннем небе» (группа риска)—в 19-30.

Бурятская филармония»
Театр оперы и балета—гастроли в СССР дирижера Улан-Баторского академического театра оперы и балета Жагваралын «Бурэнбэха». Концерт симфонического оркестра филармонии— в 19-30. Действителен абонемент № 5.

«Дружба»
«Приключения Робинзона Крузо, моряка из Йорка»— в 9-40, «Жикина династия»— в 11-30, 13-20, 15-10, 17, 18-50, кинопанорама, «Полет навигатора»— в 20-40.

«Родина»
Мультфильмы — в 10, 16, «Две стрелы»— в 12, 14, 18-10, 20, 21-50.

«Прогресс»
Красный зал —«Жикина династия»— в 9-30, 11-10, 12-50, 14-30, 16-10, 17-50, 19-30, 21-10 (удл.). Зеленый зал —«Хон Гиль Дон»— в 9-40, 11-30, 13-20, «Любимый раджа» (2 с.) — в 15-10, 20-30, киноклуб «Новая волна», «Полет навигатора»— в 18-20.

«Эрдэм»

НАШ АДРЕС: 670000, УЛАН-УДЭ ул. Каландаришвили, 23.

Телефоны редакции: редактора—2-50-96, приемная —2-54-54, зам. редактора —2-68-08, зам. редактора —2-62-62, отв. секретаря —2-50-52, секретариат —2-66-76; отделы: партийной жизни и пропаганды —2-69-91, 2-56-23; промышленности и строительства —2-61-35, агропромышленного —2-64-36, 2-63-06; советского строительства и быта—2-69-58; культуры и школ—2-60-21, 2-57-63; информации —2-34-05; переводов —2-54-73; писем и селькоров —2-67-81; корректорская —2-33-61; выпускающие —2-35-95; собственные корреспонденты: п. Баргузин—91-1-44, г. Северобайкальск—35-73, п. Хоринск—55-5-99, г. Закаменск—31-61, п. Кырен —91-9-79, п. Агинское—3-40-69. Директор издательства—2-37-32, бухгалтерия —2-33-77, вахта —2-56-62.

Газета выходит 300 раз в год. Объем 2 п. л. Индекс подписки газеты 50901.

Газета отпечатана ... канской типографи... издата Бурятской ... Н.03318. Заказ № 2...